

ELMALI

İRFAN ve SEVGİ ŞEHİRİ

Ed. Bilal KEMİKLİ

Elmalı : İrfan ve Sevgi Şehri

Ed. Bilal KEMİKLİ

ISBN: 978-975-450-15-9

İç Düzen

Ahmet ÖGKE

Kapak

Bahar Ajans

Baskı ve Cilt

Barış Matbaası

Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C blok

No: 291 Topkapı/İstanbul

Tel: 0212 674 85 28

İletişim

Akdeniz Kültür ve İletişim Kulübü Derneği

Adres: Tarım Mah. Perge Cad. Gündoğdu Sitesi

Perge Apt. Kat:3 Dâire: 10 / ANTALYA

Tel: 0242 312 10 03

E-posta: info@akik.org.tr

www.akik.org.tr

Antalya, 2009

Elmalı'nın İrfan Ocakları : Bektâşîlik ve Halvetîlik Üzerine Bir Değerlendirme

Mustafa TATCI*

1. Elmalı Kültür Havzası

Antalya (Teke) bölgesi, Anadolu coğrafyasının en önemli yerleşim ve ticâret merkezlerinden biridir. Bölge, bir iskân alanı olarak tarih boyunca daima bir cazibe merkezi olagelmıştır. Bu özellik, sâhilden hayli uzak kabul edebileceğimiz Antalya'nın kuzey batı cephesine düşen Elmalı yöresi için de geçerlidir.

Teke bölgesinin Selçuklu Türkleri tarafından XII. asır başlarından itibaren fethedildiği bilinmektedir. Bu fütûhat hareketleri, bölgede Hamidoğulları Beyliği'nin (1280-1391) teşekkülüne kadar devam etmiştir. Bölgeye ilk gelen Türkmenler, bu coğrafyanın vatan hâline gelmesi için düzenli bir iskân faaliyetine girişmişler; toprağı işleyerek plânlı bir faâliyet başlatmışlardır.

Elmalı, Antalya ile birlikte fethedilmiştir. Türkler, Toroslar'ın batısında ilk kez Sultan İzzeddin Mes'ud (1118-1155) zamanında görülmeye başlamışlardır. Bu dönemde bizzat Türk Sultanı'nın gerçekleştirdiği sefer, 1142 tarihine tesâdüf etmektedir. Bu sefer sırasında Göller Bölgesi ve Antalya çevresi, Türk askerî ve siyâsî kudretini tanımıştır. Fakat karakol vazifesi gören Uluborlu ve Antalya Kalelerinin alınamayışı, seferin bir akın olarak kalmasına sebep olmuştur.

Güneybatı Anadolu, daha sonraki yıllarda Türkler, Bizanslılar ve Haçlı orduları arasında ağırlıklı bir mücâdele alanı olmuştur. 1147 tarihinde gerçekleşen II. Haçlı Seferi iki parça hâlinde Anadolu'ya gelmiştir. Bazı kaynaklara göre yaklaşık olarak altıyüzbin kişi kadar

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Ankara.

olan ilk kâfile, Alman İmparatoru III. Konrad komutasında Eskişehir'e kadar gelmiş ve burada Selçuklu Sultanı Mes'ut tarafından imhâ edilmiştir. İkinci kâfile ise, Fransız Kralı XVII. Saint Louis komutasında Anadolu'ya gelmiştir. Bu ikinciler, önde gidenlerin sonucuna uğramamak için Batı Anadolu'ya yönelmişler, Ege sahil şeridinden bugünkü Antalya Toroslar'ına inmişlerdir. Bu sırada Haçlıların ihtiyaçları yüzünden zarar gören yerli Rum halkı da, zaman zaman haçlı ordularıyla mücadeleye girişmiştir.

Denizli ile Antalya arasında meydana gelen bir Rum-Haçlı savaşlarında Rumlardan kaçan bir kısım Haçlı, Türklere sığınmak zorunda kalmıştır. İmha etmek maksadıyla geldikleri insanlardan merhamet dilenir duruma gelen bu bir kısım Haçlı, artık Türklerin kılıcından ziyade, Rumlar'ın hıyânetinden kaçır olmuşlardır. Aç, sefil, yorgun, bitkin ve yaralı insanlarla mücadeleden vazgeçen Türkler, bunlara yardım elini uzatmıştır. Açlar doyurulmuş hasta ve yaralı olanlar da tedavi edilmişlerdir. Sonuçta haçlılardan 3000 kadarı da Müslüman olmuştur. Sonucu gören Odon de Deuil adlı bir papaz, bu durumu, "Ey hıyânetten daha zâlim olan merhamet!" sözüyle anlatarak tarihe dipnot düşmüştür.

İşte, zulmet ve merhametin çatıştığı böyle bir ortamda Anadolu'nun pek çok yöresi gibi Elmalı'ya da Türk-İslâm kültürünün damgası vurulmaya başlanmıştır.

Antalya ve çevresi ilk olarak I. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından 5 Mart 1207 tarihinde fethedilmiştir. Daha sonra buradaki Hıristiyan halkın ayaklanmasıyla bir ara elden çıkan bölge, 1218 tarihinde I. İzzeddin Keykavus tarafından tekrar fethedilmiştir. Muhtemelen Elmalı da bu tarihlerde tam anlamıyla Türkler'in eline geçmiştir.

Beldenin adının, gerek Rumeli, gerekse Anadolu'da çeşitli yerlerinde görülüp kullanılan Türkçe "Elmalı" şeklindeki yer adından başka bir şey olmadığı açıktır. Armutlu, Ayvalı, Narlı, Kozlu, Cevizli vb. gibi örnek yer adları göz önüne alınacak olursa, buranın Türkler tarafından kurulmuş olduğu kabul olunabilir.

Selçuklu Devleti'nin son yıllarında, Göller bölgesinde Hamid Oğulları Beyliği'ni kuran Dündar Bey (ö. 1324) Antalya'yı da alarak burayı çevresiyle birlikte Yûnus Bey'e verir. Bölgede, Yûnus Bey'le

birlikte yeni bir dönem başlar. Teke Oğulları Beyliği (1299-1423) adıyla anılan Beylik zamanında, Tekeli Türk boyları, Anadolu Selçukluları tarafından bölgeye sistemli olarak yerleştirilmişlerdir. Bölgeye kendi adlarını da veren bu Türkler, Elmalı'yı kurmuşlardır. Öte yandan gerek Teke Beyleri'nin, gerekse Osmanlı devrindeki Teke Sancak Beyleri'nin bu bölgeyi yaylak olarak kullanmaları ve hattâ bazı tarih kitaplarında Teke Sancağı'nın merkezi olarak Antalya yerine Elmalı'nın gösterilmesi, bu bölgenin kuruluşuyla ilgilidir. Yine, buranın Türklerce askerî ve jeopolitik açıdan değer taşıdığına bir işarettir.

Elmalı, önemli merkezle ve askerî yollara uzak olduğu için başlangıçta fazla gelişmemişse de, sonraları kendi iç kaynaklarını değerlendirerek o bölgedeki ekonomik faaliyetin merkezi olmuştur. Osmanlı devrinde "kâdı"nın bulunduğu idarî merkez olan Elmalı, Konya vilâyetinin Teke Sancağı'na bağlı bir kasaba sıfatıyla anılmaktadır. Sonradan ilçe hâline gelmiştir.

Elmalı, bilhassa yetiştirdiği bilgin ve mutasavvıf şahsiyetlerle tarihî ve kültürel yönden son derece zengin bir yer olan Oğuz Türklerinin yaşadığı saf ve köklü bir Türk beldesidir. Çevresindeki köylerin isimlerine baktığımızda bunların çoğunun "Akçainiş, Avşar, Bayat, Bayındır, Bayralar, Beyler, Bozhüyük, Büyüksöyle, Düdenköy, Eymir, Eskihisar, Karamık, Pırhasanlar, Salur, Sarılar, Tavullar, Yapraklı, Yuva" gibi hâlis birer Türk ismi olduğu görülecektir.

Elmalı, bilhassa XV-XVI. asırlardan itibaren Anadolu'nun önemli kültür havzalarından biri olmuştur. Bunda, o yörede yetişen idarecilerin yanında, ahilerin; bilgin, mutasavvıf ve şâirlerin faaliyetlerinin tesiri vardır.

Siyâsî ve Kültürel faaliyetlerin uzağında kalan Elmalı XIV. asırdan itibaren Bektaşî erkanı içinde yetişen Abdâl Mûsâ ve Kaygusuz Abdâl ile, XVI. asırda Manisalı Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî tarafından yetiştirilen Abdülvehhâb Ümmî, Eroğlu Nûrî, Ümmî Sinân ve ahfadı ile tasavvuf kültürünün ve Türkçe'nin edebî bir dil olarak işlendiği önemli bir kültür havzası hâline gelmiştir. Yörede bu zâtlardan başka, Horasan melâmet kültürünü yaşatan, Baltası Gedik, Haydar Baba, Debbâğ (Tabak) Baba, Kepçe Baba, Çoban Baba, İsmail Eren, İshak Dede, Mahmud Dede (vs.) gibi pek çok "baba" veya

“ocak” bulunmaktadır. Bütün bu zâtlar ortaya koydukları eserler ve yetiştirdikleri kâmil insanlarla bölgede bir aşk ve irfan çerağı yakmışlardır. Bu irfan ocakları, bugün de birliğimizin ve dirliğimizin mayası olmaya devam etmektedir.

Elmalı, bu karakteristik yapısıyla esasen kültür tarihçilerinin, halk bilimcilerinin, sosyologların, edebiyat ve tasavvuf araştırmacılarının incelemesi gereken özelliklere sahip önemli bir “kültür havzası”dır.

Beldenin bu özelliği, Abdülvehhâb Ümmî, Niyâzî-i Mısırî ve Nüzûlî tarafından, daha o asırlarda fark edilmiş ve şiir diliyle özlü bir biçimde anlatılmıştır. Niyâzî-i ve Nüzûlî'ye ait bazı manzûmelerde, Elmalı'nın şahsında şehrin kalbi konumunda olan aşk ve irfân adamları anlatılmaktadır. Büyüklerimiz “Şerefü'l mekân b'l-mekân” demişlerdir. Elmalı'yı Elmalı yapan da bu gönül adamlarıdır. Vâhib Ümmî Elmalı'dan bahsederken şöyle der:

*Âşıkâne dinler isen sözüümüz olsun beyân
Âşıkâ hiç gizli yokdur cümlesi gündün ayân
Süregör devrânını bâkî değildir bu cihân
Yaz olıcak Elmalı gûyâ ki Cennet'dir hemân*

*Seyr-i hikmet bâğının imâmıyam gelsin uyan
Aç gözün kaldır hicâbı sen bu gafletden uyan
Ehl-i işret âşıkız güftârımız olmaz yalan
Yaz olıcak Elmalı gûyâ ki Cennet'dir hemân*

*Açılıpdır bâğ-ı hüsnün gülleri gelsin deren
Vasfını zikreylesem gelmez dile gelsin gören
Tevhûdin ma'nâsına ârif durur bunu diyen
Yaz olıcak Elmalı gûyâ ki Cennet'dir hemân*

*Dinlesin esrârımı kim cânını hayrân eden
Câhil olmaz âlim olur şi'rimi seyrân eden
Sırrıdır esrârımın âşıkları handân eden
Yaz olıcak Elmalı gûyâ ki Cennet'dir hemân*

*Vechinin esrârının manâsını gelsin yazan
Aşk içinde gel dedim âşıklara etdim ezân
Cân içinde gizlidir gelsin bunu bizden yazan
Yaz olıcak Elmalı gûyâ ki Cennet'dir hemân*

Boş değildir salınır içi dolu meh-rû hubân
Hak Ta'âlâ zâtının ilhâmudur olmaz yalan
Aklı yok Dîvânedir şehri koyup dağa giden
Yaz olıcak Elmalı gûyâ ki Cennet'dir hemân

Dünyanın ma'mûrunu bi'l-küllî hep yalan bilen
Rûhumun esrârını zâhir değil vicdân bilen
On sekiz bin âlemi levhimdeki pinhân bilen
Yaz olıcak Elmalı gûyâ ki Cennet'dir hemân

Ey birâder dü cihânda âşîka yokdur mekân
Doğrulup gelse ecel kimseye vermez amân
Bunda fehm et nefsinin yarının olmasın yalan
Yaz olıcak Elmalı gûyâ ki Cennet'dir hemân

Yer yüzünde bir dahi seyr eyledim akrânı yok
Hamdülillah çok şükür tevhidimin noksânı yok
Bî-nişândan gayrı yerde Vâhib'in nişânı yok
Yaz olıcak Elmalı gûyâ ki Cennet'dir hemân

Niyâzî-i Mısırî (ö. 1694), hatıralarına da kaydettiği bir şiirinin kenarına "Elmalı'da azîzim Ümmî Sinân Hazretleri'ni ziyârete giderken Elmalı göründükde tulû etmiş idi bu ilâhî" şeklinde bir not koymuştur. O, bu şiirinde, dokuz seneden fazla kaldığı Elmalı ile Sinân-ı Ümmî Hazretlerini aynileştirerek şöyle der:

Dost illerinin menzili key âli göründü
Derd-i dile dermân olan Elmalı göründü

Tûtilere sükker bâğının zevki erişdi
Bülbüllere cânân gülünün dalı göründü

Mecnûn gibi sahrâları ağlayı gezerken
Leylî dağının lâlesinin alı göründü

Ten Yakûb'unun gözleri açılsa aceb mi
Cân Yûsuf'unun gül yüzünün hâli göründü

Kâl ehlinin akvâlini terk eyle Niyâzî
Şimden gerü hâl ehlinin ahvâli göründü

Hz. Niyâzî, diğer bir murabba'ında da, kalblerinin hastalığından kurtulmak isteyen kişileri Elmalı'ya, gönüller tabibi Sinân-ı Ümmî'ye davet eder:

*Kanı bir mürşid-i kâmil isteyen
Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinân'a
Kalbim marazından kurtulam diyen
Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinân'a*

*Gerçi her köşede şeyhim der çokdur
Binde birinin kim irfânı yokdur
Mürşid-i kâmilin tarîkı Hak'dır
Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinân'a*

*Allah fillah irşâd yoluna durmuş
Yolula ehlinden usûlün almış
Sînesi nûr ile öylece dolmuş
Eriş Elmalı'da Ümmî Sinân'a*

*Âyetin hadîsin sırrın anlayan
Dâim tevhîd ile gönlün eyleyen
Bî-çâre Mısırî'nin sözün dinleyen
Eriş Elmalı'da Ümmî Sinân'a*

Vâhib Ümmî'nin halifesi Mazhar Efendi tarafından yetiştirilen Kulalı Seyyid Mustafa Nüzûlî (ö. 1744)'nin de bir zaman Elmalı'da kaldığı, Ümmî Sinân'ın oğlu Süleyman Hakîrî'den feyz aldığı ve daha sonra Kula'ya döndüğü bilinmektedir. Nüzûlî bir şiirinde Elmalı özlemine dile getirir:

*Be yârenler, neyliyeyim n'ideyim
Yine Elmalı'yı özledi bu cân
Mevlâm yol verirse yine gideyim
Cennet-i âlâya benzer o mekân*

*Akar suyu Keşer şarâbı gibi
Kokusu var cennet türâbı gibi
Ümmî Sinân gibi, Vehhâbî gibi
Ne azîzler zuhûr etti bir zamân*

*Kişi varıp ol diyârda kalıcak
Kamu dertlerine derman bulıcak
Vehhâb Efendi demiş: Yaz olıcak
Elmalı gûyâ ki cennettir hemân*

*Bizim diyârımız kande, o kande
Biricik varıp görür müydün sen de*

İllâ bir azîze duş olduk anda
Vasf-ı medhinde âcizdir bu zebân

Nüzûlî bendesidir ol sultânın
Şimdi kâmilidir devr-i zamânın
Mahlâsı Hakîrî, ismidir anın
Şeyh Süleyman ibni Şeyh Ümmî Sinân

Nüzûlî'nin, Elmalı'dan -ve Elmalılı Ümmî Sinân'ın oğlu
Süleymân Hakîrî'den- bahsettiği ikinci bir manzûmesi de şöyledir:

Bi-hamdillah nasîb etdi
Şehr-i Elmalı'yı Mevlâ
Anda bizi karîb etdi
Bir azîze kadri a'lâ

Şerîat kâlinin eri
Tarîkat yolunun pîri
Hakîkat ilinin nûru
Kelâmı hep dürr-i yektâ

Rümûz ile dese pendî
Zebânından akar kandi
İsmi Süleymân Efendi
Nûr-ı mahz olmuşdur gûyâ

O sultâna bizi Allah
Duş eyledi hamdüli'llah
Sinân Ümmî gibi ol şâh
Azîzin oğludur cânâ

Hem sırrı Ümmî Sinân'ın
Anda mevcûddur inanın
Hayır duâ ile anın
Himmetin ederiz recâ

Şehr-i Elmalı'da ey cân
Medfûn olmuş Ümmî Sinân
Zihi bahtulu ol mekân
Evlîyâyâ oldu mekân

Anda yatar kutbü'l-aktâb
Ol pîrimiz Abdülvehhâb

*Revân olmuş akar cû-âb
Gûyâ ki Cennetü'l-mevâ*

XVII. asırdan sonra beldede yetişen sûfilerin çoğunun medrese kökenli olması ve bu kişilerin ellerinin kalem tutup, şiir gibi kültür taşıyıcı özelliği olan çok etkili bir aracı, sade ve estetik bir dil ile kullanmaları, bölgenin kültürel yönden gelişimde fevkalade etkili olmuştur.

2. Elmalı Bektaşîleri

Bektaşîliğin teşekkülünde en önemli hizmetlerden birini yapmış olan Abdâl Mûsâ başta olmak üzere XIV. -XV. yüzyıllarda yaşamış olup "Abdâl" lakabını taşıyan ve bugün Bektaşî olarak bilinen şeyhlerin çoğu kalenderî meşrep idiler. Bektaşî edebiyatının kurucusu sayılan, Abdâl Mûsâ'nın halîfesi Kaygusuz Abdâl da kalenderî meşrep bir sûfidir. Nitekim Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli), Sultan Şücâ ve Otman Baba (Hüsâm Şah) gibi Bektaşî tarîkinde yetişmedikleri halde XIV-XV. yüz yıllarda Osmanlılar'ın Rumeli fetihlerinde bulunmuş meşhur bir takım kalenderî dervişlerinin de büyük Bektaşî evliyâsı arasında gösterilmesi, Kalenderiyye'nin Bektaşîliğin teşekkülündeki tesirini ortaya koyması bakımından önemlidir.

İlk Osmanlı hükümdarlarının Abdâl Mûsâ, Abdâl Murad, Geyikli Baba ve Postinpûş Baba gibi şeyhlere zengin vakıflarla beslenmiş zâviyeler açtıkları bilinmektedir.

Bu kısa bilgilerden sonra Abdâl Mûsâ'nın rivâyetlere dayalı hayatından kısaca söz etmekte yarar vardır.¹

2.1. Abdâl Mûsâ (ö. XIV. asır)

Bazı kaynaklara göre Ahmed Yesevî Dervişlerinden ve Horasan erenlerinden biri olarak gösterilen Abdâl Mûsâ, tarihî bilgi ve belgelere göre aslen Horasanlı olmakla birlikte Hacı Bektaş-ı Velînin halîfesidir. Azerbaycan'ın Hoy Kasabası'na gelmiş ve bir süre orada

¹ Abdâl Mûsâ ve Kaygusuz Abdâl için bk.: Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*, C. I, Ankara 1998, s. 241; Abdurrahman Güzel, *Abdâl Mûsâ Velâyetnâmesi*, Ankara 1999; aynı yazar, *Kaygusuz Abdâl -Alâeddin Gaybî-Menâkıbnâmesi*, Ankara 1999.

yaşamış olduğundan, "Hoylu" olarak tanınmıştır. Hacı Bektaş-ı Velî'nin amcası Haydar Ata'nın oğlu, Hasan Gazi'nin oğlu olduğu bilinmektedir. Kaygusuz Abdâl Menakıpnâmesi'ne göre "Kösre Mûsâ" adıyla da anılır. Abdâl Mûsâ Sultan, Horasan Erenleri'nden ve Hz. Peygamber soyundandır. 14. asırda yaşadığı ve Osmanlılar'ın Bursa'yı fethi yıllarında Orhan Bey'in askerleriyle savaflara katıldığı ve büyük yararlıklar gösterdiği tarihî kaynaklarda yazılıdır. Abdâl Mûsâ'nın Elmalı Tekke Köyü'ndeki Dergâhı Bektaşîlik tarihi açısından fevkalade önemlidir. Zira Pîr makâmından sonra bu asitâne gelmektedir. Anadolu'nun bir çok yerinde Abdâl Mûsâ adına makâm ve mezârlar bulunmaktadır.

Kaynaklardaki bilgilere göre Abdâl Mûsâ Sultan Orhan Gazi ile birlikte Bursa'nın fethine katıldıktan sonra Manisa, Aydın ve Denizli'de bulunmuş, daha sonra Elmalı yöresine gelerek tekkesini kurmuştur. Kurduğu tekkesinde sayısız kişiler yetiştiren bu zâtın bilinen en tanınmış halifesi Kaygusuz Abdâl'dır.

Abdâl Mûsâ'nın Elmalı Tekke köyündeki türbesi, 14. asırda Selçuklu mimarîsi tarzında yapılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra dağıtılan tekkeler arasında Abdâl Mûsâ Sultan Tekkesi de vardır. 1829'da hükûmetçe gönderilen memurlar tarafından, dergâhta mevcut bütün eşyalar ve binlerce canlı hayvan satılıp, defteri İstanbul'a gönderilmiştir. Bu hâl, tekkelerin 1925'de kapanmasına kadar yaşanmıştır. Değişik dönemlerde onarım gören Tekke'nin ahşap olan aşevi, konukevi, semâhâne ve niyâz meydanı zamanla yıkılmıştır. Şebeke 1813 senesinde yapılmıştır. Bugün türbede Abdâl Mûsâ, Abdâl Mûsâ'nın annesi, babası, kız kardeşi ile Kaygusuz Abdâl'ın kabirleri bulunmaktadır.

Tekke'nin giriş kapısındaki kitabe Behçet adlı bir şâir tarafından 1910 senesinde yazılmıştır. İlk ve son beyitleri şöyledir:

*Edeble kıl ziyâret bir makâm-ı alışândır bu
Füyuz-ı Hakk'a menba âsitân-ı âşikândır bu*

.....

*Gelip iki gözümden yaş dedim tarihini Behçet
Makarr-ı ârif-i billah matâf-ı kudsiyândır bu*

Abdâl Mûsâ'nın Yûnus Emre çizgisinde manzûmeler yazdığı söylenirse de bu manzûmelerin tamamı günümüze kadar gelmemiştir. Ona atfedilen bir şiir aşağıda verilecektir. Abdâl Mûsâ ve yetiştirdiği Kaygusuz Abdâl, Bektaşî edebiyatının kurucusu kabul edilmektedir. Bir nefesi şöyledir:

*Kim ne bilir bizi nice soydanuz
Ne zerre oddan ne hod sudanuz*

*Bizim meftûnumuz mârifet söyler
Biz Horâsan mülkündeki boydanuz*

*Yedi deniz bizim keşkûlümüzde
Hacem ummân ise biz de göldeniz*

*Hızır İlyâs bizim yoldaşımızdır
Ne zerrece günden ne de aydanuz*

*Yedi tamu bize nevbekâr oldu
Sekiz uçmak içindeki köydeniz*

*Bizim zahmımıza merhem bulunmaz
Biz kudret okuna gizli yaydanuz*

*Tûrda Mûsâ durup münacat eyler
Neslimizi sorarsanız "Hoy"danuz*

*Abdâl Mûsâ oldum geldim cihâna
Ârif anlar bizi nice sırdanuz*

2.2. Kaygusuz Abdâl (ö. 1444 ?)

Kaygusuz Abdâl, XIV. yüzyıl sonu ile XV. yüzyılın birinci yarısında yaşamıştır. Doğum tarihi H. 742/M. 1341'den sonradır. Teke İli Alaiye Sancağı Beyi Hüsâmeddin Mahmûd'un oğludur. Asıl adı Alaaddin Gaybî olup "Kaygusuz Abdâl" veya "Sarayî" mahlasıyla şöhret bulmuştur. Yûnus Emre'den sonra, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı'nın Yûnus Emre izinde yürüyen önemli temsilcilerinden biridir. Abdâl Mûsâ Sultân tarafından Bektaşî erkanı içinde yetiştirilen mutasavvıf şâir, aynı zamanda Bektaşî edebiyatının da ilk ve en büyük temsilcisidir.

Kaygusuz Abdâl, genç yaşında Elmalı'daki Abdâl Mûsâ'ya intisap etmiş ve uzun müddet onun terbiyesinde ve hizmetinde bulunmuştur. Tasavvuf öğrenimini tamamladıktan sonra, tahminen H.

800/M. 1379-1398 yıllarında Mısır'a gelerek orada kısa bir müddet kaldıktan sonra Hacca gitmiş; Hicaz, Suriye ve Irak'ı dolaşarak Anadolu'ya dönmüştür. 1424-1430 tarihleri arasında Rumeli'ye geçen şâir, Edirne, Yanbolu, Filibe ve Manastır'da bulunmuştur. Bundan sonra muhtemelen tekrar Anadolu'ya, Elmalı'ya (belki de Mısır'a) dönen Kaygusuz, tahminen 1444 yılında vefat etmiştir.

Kaygusuz Abdâl'in menkabevî hayatı, yaşadığı dönemden itibaren dilden dile nakledilerek günümüze kadar ulaşmıştır. Yazılı kaynaklara da kaydedilen menâkıbına göre Kaygusuz, Alanya Beyinin oğludur. O, bu özelliğinden dolayı, bazı şiirlerinde Alaî (Alayî) veya Sarâyî (Saraya mensup) mahlâsını, çoğu şiirinde de, "Kaygusuz Abdâl", "Kaygusuz", "Kul Kaygusuz" mahlâslarını kullanmaktadır. Kaygusuz, çocukluk ve gençlik yıllarında iyi bir tahsil görmüş, Arapça ve Farsça öğrenmiştir.

Kaygusuz, Menâkıpnâme'deki bilgilere göre, sürekle avlarına meraklı bir gençtir. Bir sürekle avı sırasında arkadaşlarından ayrılıp yolunu kaybetmiş. attığı bir ok ile yaralanan geyiğin izini takip ederek Elmalı'nın Tekke köyündeki Abdâl Mûsâ Dergâhına ulaşmıştır. Gerçekte bu geyik "don değiştiren" Abdâl Mûsâ'nın sûretidir. Abdâl Mûsâ bir kerâmetle Kaygusuz'un attığı oku koltuğunun altından çıkarınca, Kaygusuz ona mürid olmuştur. Bu hâdise Menâkıbnâme-i Kaygusuz Abdâl adlı eserde tafsilatıyla anlatılır.

Menâkıb-nâme'ye göre Kaygusuz, seyr ü sülûkünü tamamladıktan sonra hilâfetle önce Mısır'a gitmiş, Hicâz'da hac görevini yerine getirdikten sonra Bağdat yoluyla tekrar Abdâl Mûsâ Tekkesi'ne dönmüştür. O, bu dönüşü sırasında Elmalı'ya yaklaştığında şeyhine kavuşmanın sevinciyle şu medhiyeyi söylemiştir:

*Beğlerimiz çıkdı Avlan üstüne
Olar gelir Sultân Abdâl Mûsâ'ya
Urum Abdâlları postın eğnine
Bağlar gelir Sultân Abdâl Mûsâ'ya
Urum Abdâlları gelir dost diyü
Giydikleri nemed ile post diyü
Hastalar da gelir dermân isteyü
Sağlar gelir Sultân Abdâl Mûsâ'ya*

*Tâlib oldur pîrin nefesin haklar
Pîr oldur tâlibi hatâdan saklar
Çalınır kudümler altın sancaklar
Tuğlar gelir Sultân Abdâl Mûsâ'ya*

*Er oğlunun ikrârıdır yuları
Muannidi çeksen gelmez ileri
Akpınar'ın Yeşil Göl'ün suları
Çağlar gelir Sultân Abdâl Mûsâ'ya*

*Hind'den bezirgânlar gelir yayılır
Lokması çekilir açlar toyulur
Hakk'a âşık olan cânlar soyulur
Beğler gelir Sultân Abdâl Mûsâ'ya*

*Alî Zülfikârın aldı destine
Bâtın saldı kâfirlerin üstüne
Tümen tümen olur Gencel üstüne
Dağlar gelir Sultân Abdâl Mûsâ'ya*

*Her mâtem kanlar dökerler
Uyarırlar Hak çerâğın yakarlar
Demine Hû diyü gülbenk çekerler
Birler gelir Sultân Abdâl Mûsâ'ya*

*Bir niyâzım vardır Ganî Kerem'den
Münkir bilmez evliyânın sırrından
Kul Kaygusuz ayrı düşmüş pîrinden
Ağlar gelir Sultân Abdâl Mûsâ'ya*

Kaygusuz'un doğum tarihi gibi, ölüm tarihi de tartışmalıdır. Tarihi belgeler Onun 1424'ten sonra bir tarihte -muhtemelen 1444 senesinde- vefat ettiğini göstermektedir.

Kaygusuz Abdâl'in ölüm tarihi ve mezârı hakkında iki rivâyet mevcuttur. Bunlardan birinci rivâyete göre Kaygusuz Mısır'da ölmüştür ve mezârı buradaki Mukattam dağında bir mağaradadır. Araplar ona "şeyhü'l-Magarevî" demektedirler. İkinci rivâyete göre Kaygusuz Abdâl, Elmalı'ya bağlı Tekke Köyü'nde bulunan Abdâl Mûsâ Türbesi'nde gömülüdür.

Bazı araştırmalarda Kaygusuz'un bâtinî ve kalenderî bir dervîş olduğu da söylenir. Bunun sebebi, şâirin yaşadığı dönemlerde Kalenderî, Hayderî, Rum Abdâlları gibi adlarla tanınan melâmîler, kendilerini hor, çirkin ve garip gösterecek kıyâfetler ile dolaşır, çâr-darb kuralı gereğince, saç, sakal, kaş ve bıyıklarını usturaya vurdu-rurlardı. Bu özellik Kaygusuz tasvirlerinde de görülmektedir. Ancak, Kaygusuz'un eserlerinde de alenî olan melâmetî tavırlarından hareketle Onun bir "bâtinî" olduğunu söylemek doğru değildir. Zira eserlerinde onun dört kapı geleneğine mensup olduğuna dair pek çok ifâde bulunmaktadır.

Kaygusuz, Eski Anadolu Türkçesi'nin özelliklerini yansıtan manzum ve mensur 15 kadar eser kaleme almıştır. Renkli bir üslupla kaleme alınan bu eserlerin tamamı tasavvufî muhtevaya sahiptir. Şâirin, Dîvân, Gülistân, Gevher-nâme, Minbernâme, Budalâ-nâme, Kitâb-ı Miglâte, Vücûd-nâme, Sarây-nâme, Dil-güşâ, Mesnevî-i Baba Kaygusuz (I-II-III) ve Risâle-i Kaygusuz Abdâl gibi isimlerle yazdığı bu eserlerde çok zengin bir kelime hazinesi, mahalli özellikler, ses taklitleri, atasözleri ve deyimler kullanılmaktadır. "Ben Türkîce'den başka dil bilmezem." diyen, Cenâb-ı Hak'la Türkçe konuşan ve Hz. Cebraîl'i de Türkçe konuşturan Kaygusuz, aynı zamanda Türkçe'nin şuurulu kalemlerinden biridir. Kaygusuz'un henüz yayınlanmayan Dîvân'ındaki şiirlerinden biri şöyledir:

*Bu âdem dedikleri
El ayakla baş değil
Âdem mânaya derler
Sûret ile kaş değil*

*Gerçi et ve deridir
Cümlelerin serveridir
Hakkın kudret sırrıdır
Gayre bakmak hoş değil*

*Âdem mânâ-yı mutlak
Âdemdedir nutk-ı Hak
Âdemden gafil olma
O hayal ya düş değil*

*Âdem gerek su gibi
Arı olsa arınsa
Âdem oldur ey hoca
Nefsi de serkeş değil*

*Âdemdedir külli hâl
İlm ü hikmet güft ü kâl
Âdem katında âdem
Dane-ı haşhaş değil*

*Âdem odur ey hoca
Gıdası mâna ola
Maksud âdemden ahî
Çöp veya tutmuş değil*

*Kendi özünü bilen
Masudun bulan kişi
Hakkı bilen doğrudur
Yalancı kallâş değil*

*Bu Kaygusuz Abdâl'a
Âşık demem dünyâda
Nakş u sûret gözetir
Maksûdu nakkaş değil*

3. Elmalı Halvetîleri

Elmalı'nun bir irfan merkezi olmasını sağlayan tasavvuf okullarından biri de Halvetiyye erkânıdır. Anadolu'nun kültür merkezlerine uzak olan Elmalı beldesi, XVI. asırdan itibaren Vâhib Ümmî ve silsilesinden gelen Eroğlu Nûri ve Ümmî Sinan gibi erenlerle, kültür tarihimiz açısından fevkalade önemli ve dikkat çekici bir irfân ocağı hâline gelmiştir. Yaşadığı mekâna ruh veren Vâhib Ümmî adlı bu büyük gönül adamının, küçücük bir beldeye attığı tohumun zamanla büyük bir kültür ağacına dönüşmesi bu ağacın Niyâzi-i Mısri gibi bir meyve vermesi hakikaten düşündürücüdür.

Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî tarafından yetiştirilip memleketi Elmalı'ya gönderilen mutasavvıf şâir Vâhib Ümmî etrafında oluşan kültür dairesi içinde, halifeleri Mazharî, Zuhûrî ve Eroğlu Nûri başta olmak üzere Eroğlu'nun halifesi Ümmî Sinân ve onun yetiştirdiği

Niyâzî-i Mısırî, Çavdaroğlu Müftî Dervîş, Gülâboğlu Muhammed Askerî, Muslihüddin Mustafa Uşşâkî, Ahmed Matlaî gibi beş büyük sûfî şâir ile Ümmî Sinân'ın oğulları Süleyman Hakîrî, Selâmî Halil ve torunu Ziyâî, Süleyman Hakîrî tarafından yetiştirilen Kulalı Nüzûlî olmak üzere diğer bazı sûfî şâirler bulunmaktadır. Bunlar, şimdiki bilgimize göre on kişiden fazladır. Ve bu zâtların her biri, bir Dîvân tertip edecek kadar şâirdir.

3.1. Vâhib Ümmî (ö. 1596)

Vâhib Ümmî'nin asıl adı Abdülvehhâb'dır. Lakabı Ümmî olmakla birlikte, bu ümmîliğin okur yazarlıkla değil, tasavvufî manâda irfân sâhibi olmakla ilgili olduğunda şüphe yoktur. Elmalî'da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak belli değildir. Uzun bir ömür sürdüğünü,² Dîvân'ındaki:

*Oturursam kalkamazam
Âh kocalık vâh kocalık
Kalkar isem oturamam
Âh kocalık vâh kocalık*

*

*Nic'edeyin neyleyeyin
Âh kocalık vâh kocalık
Derdim kime söyleyeyim
Âh kocalık vâh kocalık*

şeklinde başlayıp devam eden şiirlerinden anlamaktayız. Türbesinde eşinin ve iki oğlunun merkadleri bulunmaktadır. 1 Şa'bân 1004/ M. 30 Mart 1596 tarihinde Pazar günü memleketi Elmalî'da vefat etmiştir.³ Vefâtına "vefât-ı nâsût" terkibiyle tarih düşürülmüştür. Elimizdeki Vâhib Ümmî ahfadından kaldığı anlaşılan yazma nüshanın so-

² Hüseyin Vassâf, Vâhib Ümmî'nin uzun bir ömür sürdüğünü "Şeyhinin târîh-i irtihâlî 910/(1504-05) olmasına göre, muammerînden oldukları anlaşılır" cümlesiyle anlatmaktadır. Bk.: *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul 2006, s. 242.

³ Hüseyin Ayvansarayî, *Tezkire-i Meşâyih*, Süleymaniye Ktp., Uşşâkî Tekkesi Bl. Yz. Nu: 365, vr. 41b; Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, (Haz. M. Tatçı-C. Kurnaz), C. II, Ankara 2001, s. 1149; Süleyman Fikri, *Antalya Livâsı Tarihi*, I, İstanbul 1338-1345, s. 186; Süleyman Fikri Erten, *Antalya Tarihi*, Antalya 1948, s. 43.

nunda bulunan “Ceddim Vehhâb Ümmî'nin vefatı 1006” şeklindeki kayıttan Vâhib Ümmî'nin, yukarıda verdiğimiz tarihten iki sene sonra vefat ettiği belirtilmektedir. Vâhib Ümmî'nin Pınarbaşı'ndaki türbesi, halen bir ziyaret yeridir.

Süleyman Fikrî'den öğrendiğimize göre Vâhib Ümmî, eğitim faaliyetlerini, bugün medfun bulunduğu mezârının bitişiğindeki mekânda sürdürmüştür. Bu hânkâh, 1925 tarihinde yıktırılmıştır.⁴

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'sinin “Ziyâretgâh-ı Elmalı Şehri” başlıklı bölümünde, Vâhib Ümmî'den şöyle bahseder: “Pınarbaşı'nda Abdülvehhâb Efendi'nin bir mesiregâh âsitânesi var kim ehîbbâ ve erbâb-ı zürefânın ârâm-gâh ve namâzgâhıdır. Anda bir kubbe-i âli içinde medfûndurlar (K.s.).”⁵

Vâhib Ümmî hakkında, Müstakimzâde Süleyman Sadettin de, Mecelletü'n-Nisâb'ında şunları kaydetmektedir: “Mahlâsü'ş-Şeyh Abdülvehhâb el-Ümmî el-Elmalî el-Halvetî, ehaze et-Tarîkate an Yiğitbaşı el-Marmarî”⁶

Abdülvehhâb Ümmî, Halvetiyye yolunun “Orta kol” diye anılan kolunun kurucusu Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî'nin (ö. 1505 Manisa) yetiştirdiği bir kâmil mürşiddir.⁷

⁴ Erten, A.g.e., s. 45.

⁵ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, C. IX, İstanbul 1935, s. 280.

⁶ Müstakimzâde Süleyman Sadettin, *Mecelletü'n-Nisâb, Tıpkıbasım*, Ankara 2000, Vr. 433. “Şeyhin mahlası Abdülvehhâb el-Ümmî el-Elmalî el-Halvetî'dir. Yiğitbaşı el-Marmarî vasıtasıyla tarîkate intisap etti.”

⁷ Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî, *Risâle-i Tevhîd*, Millet Ktp., Ali Emirî, Şer'iyye Bl. Nu: 1343/3., vr. 44a; Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî, *Silsile-i Ehl-i Tarîkat*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. Bl. 2745/1, 4b; Şeyhi Mehmed Efendi, *Vekâyü'l-Fudalâ*, (Haz.: A. Özcan), C. I, İstanbul 1989, s. 50; Seyyid M. Emin b. Mehmed Kasım Halvetî, *Dîvân-ı Seyyid*, Millî Ktp. FB. Nu: 269, vr. 30a-30b. Hüseyin Ayyansarayî, *Tezkire-i Meşâyih*, Süleymaniye Ktp. Uşşâki Tekkesi Bl. Yz. Nu: 365, vr. 41b; Tuman, A.g.e., s. 1149; Ahmet Ögke, *Ahmed Şemseddin-i Marmaravî, Hayatı-Eserleri-Görüşleri*, İstanbul 2001, s. 47-48; Bedri Noyan, “Bütün Yönleriyle Bektaşılık ve Alevîlik” (C. IV, Ankara 2001, s. 521 ve 523) adlı eserinin iki ayrı yerinde Vâhib Ümmî'yi ayrı ayrı şahıslar zannederek “Ümmî Vahab” ve “Vâhib Ümmî” adlarıyla ele almış ve hayatı hakkında bilgi vermeden, mesnetsiz olarak şâirimizi, “Bektaşî” göstermiştir. Merhum araştırmacının bu tesbiti doğru değildir.

Bilindiği üzere, Halvetiyye tarîkati, adını, kurucusu Ebu Abdullah Sirâcüddin Ömer b. Ekmeleddin el-Lahcî el-Halvetî (ö. 1349 veya 1397) adlı zâttan almıştır. Bu zât, eğitim amacıyla Tebriz, Mısır ve Hicaz gibi yerlerde bulunmuştur. Ömer Halvetî, Cenâb-ı Hakk'ı tenhada ibadet edip andığı ve boş bir çınar ağacının içinde halvet hayatı yaşadığı için, kurmuş olduğu meslek, onun meşrebine izâfeten Halvetiyye diye adlandırılmıştır. Halvetî erkânında yetişen sûfiler, daha ziyade, halvet zevkiyle yaşar, ibadetlerini تنها yerlerde yapmaktan hoşlanırlar. Vâhib Ümmî de, aynı meşrepte bir sûfidir.⁸

Anadolu'ya ve genel olarak Türklerin hayatına, Pîr-i sâni kabul edilen Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî (ö. 1463) vasıtasıyla giren bu erkân, daha sonra dört ana kola ayrılmıştır. Bu kolların isimleri ve kurucuları şunlardır:⁹

1 Rûşeniyye: Aydınlı Dede Ömer Rûşenî (ö. 1487) tarafından kurulmuştur.

2 Cemâliyye: Cemâl-i Halvetî (ö. 1494 veya 1506) tarafından kurulmuştur.

3 Şemsiyye: Şemseddin-i Sivasî (ö. 1597) tarafından kurulmuştur.

4 Ahmediyye: Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin-i Marmaravî (ö. 1505) tarafından kurulmuştur.

Vâhib Ümmî'nin mensûbu olduğu Halvetiyye tarîkatinin Ahmediyye kolu, Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin-i Marmaravî (1435-

⁸ Halvetilerle ilgili bilgi için bk.: Hulvî-zade Cemâleddin, *Lemazât-ı Hulviyye*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. Nu. 430, vr. 118a-151b; Sâdık Vicdânî: *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye, Tarikatler Ve Silsileleri*, (Haz. İrfan Gündüz), İstanbul 1995; Şapolyo, Enver Behnan: *Mezhepler Ve Tarikatler Tarihi*, İstanbul 1964; Yaşar Nuri Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halveti*, İstanbul 1982; Rahmi Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetiler*, İstanbul 1984; Himmet Konur, *İbrahim Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Tarikati*, İstanbul 2000.

⁹ Halvetîlik ve kolları için bk.: Harîrîzâde M. Kemaleddin: *Tibyânu Vesâil-i Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik*, C. I-II-III, Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi Bl., Nu: 430-432; Sadık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye, (Tarikatler Ve Silsileleri)*, Haz. İrfan Gündüz, İstanbul 1995, s. 161-254; Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler Ve Tarikatler Tarihi*, İstanbul 1964, s. 172 vd.

1505)¹⁰ tarafından kurulmuş olup, bu erkân içinde, “Orta Kol” diye anılır. Manevî makam, Yiğitbaşı Hazretleri’nden Vehhâb Ümmî’ye (ö. 1595),¹¹ ondan Eroğlu Yahşî’ye (ö. 1603)¹² ve ondan da Ümmî Sinân’a (ö. 1657)¹³ geçmiştir. Silsile geriye doğru, Yiğitbaşı’dan Yahyâ-yı Şirvanî’ye ve ondan da selevî olan kâmiller vasıtasıyla Hz. Alî’ye ve Hz. Muhammed’e ulaşır.¹⁴

Muhammed Nazmî, Hediyetü’l-İhvân’ında, Sâdık Vicdanî, Tomar-ı Turuk-ı Aliyye adlı eserinde yukarıda kısaca verdiğimiz silsiledeki Yiğitbaşı ile Abdülvehhâb Efendi arasına “eş-Şeyh Tâlib-i Ümmî” adında bir şeyhin ismini daha koymaktadırlar.¹⁵ Ancak Vâhib Ümmî’den sonra gerek Eroğlu, gerek Ümmî Sinan ve Niyâzî-i Mısri tarafından yazılan silsilelerde böyle bir isme rastlanmamaktadır. Yakın zamanlarda Kenan Erdoğan tarafından bulunan bir Mecmûa içindeki bazı bilgi ve şiirler,¹⁶ Tâlib-i Ümmî adlı bir zâtın yaşadığını

¹⁰ Geniş bilgi için bk.: Ahmet Ögke, *Ahmed Şemseddin-i Marmaravî, Hayatı-Eserleri-Görüşleri*, İstanbul 2001.

¹¹ Bk.: Osman Türer, *Şeyh Muhammed Nazmî, Hayatı, Eserleri ve Hediyetü’l-İhvân’ı*, C. II, AÜ. İlahiyât Fakültesi Dr. Tezi, Ankara 1982, s. 204; Sadık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye-Tarikatler ve Silsileleri*, İstanbul 1995, s. 248; Seyyid M. Emin b. Mehmed Kasım Halvetî, *Dîvân-ı Seyyid*, Millî Ktp. FB. Nu: 269, vr. 30a-30b. Hüseyin Ayvansarayî, *Tezkire-i Meşâyih*, Süleymaniye Ktp. Uşşâkî Tekkesi Bl. Yz. Nu: 365, vr. 41b; Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, (Haz. M. Tatçı-C. Kurnaz), C. II, Ankara 2001, s. 1149; Ahmet Ögke, *Ahmed Şemseddin-i Marmaravî, Hayatı-Eserleri-Görüşleri*, İstanbul 2001, s. 47-48.

¹² Eroğlu Nûri, *Tasavvuf bi’t-Tarikat*, Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi, Yz. Nu: 2997, vr. 11a.

¹³ Seyyid M. Emin b. Mehmed Kasım Halvetî, *Dîvân-ı Seyyid*, Millî Ktp. FB. Nu: 269, vr. 30a; Hüseyin Ayvansarayî, *Tezkire-i Meşâyih*, Süleymaniye Ktp. Uşşâkî Tekkesi Bl. Yz. Nu: 365, vr. 40.

¹⁴ Bütün bu silsile en geniş şekilde Mustafa Lütfî’nin *Tuhfetü’l-Asrî fi Menâkıb-ı Mısri* ve Mehmed Şemseddin’in, *Gülzâr-ı Mısri* adlı eserlerinde yer almaktadır.

¹⁵ Bk.: Türer, *A.g.e.*, s. 204; Vicdânî, *A.g.e.*, s. 248. Tâlib Ümmî’nin adı ayrıca Selimağa Kütüphanesi’nde bulunan bir “Tomar” da da Şeyh Ramazan Armağanî vesilesiyle “...Onun şeyhi Abdülvehhâb, Onun şeyhi Tâlib Ümmî, Onun şeyhi Yiğitbaşı” şeklinde geçmektedir. (Bk.: Yz. Nu: 122).

¹⁶ Tâlib Ümmî’nin şiirleri Kula (Manisa) Müftülük Kütüphanesi’nde bulunan muhtemelen XVII-XVIII. Asırlarda yazılmış bir *Mecmûa* içinde olup Kenan Erdoğan tarafından yayınlanmıştır: Bk.: Kenan Erdoğan, “Yunus Yolunda Bir Başka Şâir: Tâlib-i Ümmî ve Bazı Şiirleri”, *Celâl Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1 (Manisa 2006) s. 63-79.

kesin olarak ortaya koymuştur. Erdoğan bu konuda şunları söylemektedir:

“Silsilelerde bulunmamasına, kaynakların çoğunda kendisinden bahsedilmemesine rağmen yine de Tâlib Ümmî'nin yaşamadığı söylenemez. Kendisinin, silsilelerde niçin yer almadığını bilemiyoruz. Bunun çeşitli sebepleri olabilir...Ahmed Şemseddin Marmaravî'nin 1505'te, müridi Vâhib Ümmî'nin ise 1595'te vefat ettiği göz önünde bulundurulursa, arada 90 yıl gibi uzun bir süre, Tâlib-i Ümmî gibi bir başka (halife)sının olmasını gerektirmektedir.”¹⁷

Kenan Erdoğan, araştırmasının devamında haklı olarak Vâhib Ümmî'nin 110-120 yaşına kadar yaşadığı kabul edilse bile, yine de Yiğitbaşı ile arasındaki 90 senelik uzun bir sürenin izahını yapmanın zorluğuna işaret etmektedir.

Bu durumda, silsilede Tâlib Ümmî'nin var olup olmadığı hakkında şunlar söylenebilir.

Bilindiği gibi tarikatlerin ana silsilesinde çoğu zaman halifelerin isimleri kaydedilmemekte veya halîfeler için başka silsilenâmeler tanzim edilmektedir. Tâlib Ümmî de Vâhib Ümmî gibi Yiğitbaşı'nın başka bir halîfesi ise, Vâhib Ümmî'den gelen silsileye alınmamış olabilir. Erdoğan'ın da söylediği gibi, diğer bir sebep de, Tâlib Ümmî silsilede unutulup gitmiştir.

Bizim kanaatimize göre Tâlib Ümmî, Yiğitbaşı'nın bir halîfesi olmakla beraber silsileyi devam ettiren bir postnişîn değildir. Yoksa Vâhib Ümmî'den itibaren yazılan silsilenâmelerde mutlaka adına yer verilir. Nitekim Muhammed Nazmî'nin “Yiğitbaşı'dan bir şube dahi Tâlib Ümmî ve Eroğlu ve Elmalî Sinân Ümmî'den Elmalî'da ve Uşşâk'ta ve Kütahiyye'de ve etrafında hulefâ ve fukarâ bâkidir.”¹⁸ cümlesindeki Tâlib Ümmî ve (Vâhib Ümmî'den gelen) Eroğlu, Yiğitbaşı'nın şubeleri gibi anlatılmakta ve yukarıdaki kanaatimizi güçlendirmektedir.

¹⁷ Bk.: Kenan Erdoğan, “Yunus Yolunda Bir Başka Şâir: Tâlib-i Ümmî ve Bazı Şiirleri”, *Celâl Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1 (Manisa 2006) s. 63-79.

¹⁸ Osman Türer, *Şeyh Muhammed Nazmî, Hayatı, Eserleri ve Hediyeyeti'l-İlvân'ı*, C. II, AÜ. İlahîyât Fakültesi Dr. Tezi, Ankara 1982, s. 204.

Vâhib Ümmî'den hemen sonra halifesi Eroğlu Hazretleri bir risâlesinin içinde, mensur¹⁹ ve Onun da halifesi Ümmî Sinân Dîvânında manzum olarak erkânlarının silsilenâmelerini kaleme almışlardır. Ümmî Sinân'ın manzum silsilenâmesinde, Hz. Peygamber'den kendi zamanına kadar gelen mürşid-i kâmillerin isimleri şöyle verilmektedir:

*Mâye evvel Mustafâ'ya Hâlik'in ihsânıdır
Cebrail etdi edâ çün kim ezelden cânıdır*

*Ol dahi bil Haydar-i Kerrâr'a telkîn eyledi
Evlîyânın ser-fîrâzı hem Şîr-i Yezdân'ıdır*

*Ol dahi bil Hasan-ı Basrî'ye telkîn eyledi
Zâhir ü bâtnı ma'mûr pîrlerin bürhânıdır*

*Ol dahi çün Habîb-i Acem'e telkîn eyledi
Anın için dem be-dem zikrettiği Sübhân'ıdır*

*Ol dahi bil Hâce-i Dâvûd'a telkîn eyledi
Anın için cânı başı Hâlik'in fermânıdır*

*Ol dahi çün Ma'rûf-ı Kerhî'ye telkîn eyledi
Anın için bî-nişân u lâ-mekân seyrânıdır*

*Ol dahi bil kim Şeyh Sekatî'ye telkîn eyledi
Anın için kıldı irşâd erdiği gufrânıdır*

*Ol dahi Cüneyd-i Muhammed'e telkîn eyledi
Anın için zikr-i hâssü'l-hâss ile ol ganîdir*

*Ol dahi bil Hâce Mîmşâddin'e telkîn eyledi
Anın için mâyenin cur'asının mestânıdır*

*Ol dahi bil Hâce-i Muhammed'e telkîn eyledi
Anın için tâ ebed ol âlim-i Rabbânîdir*

*Ol dahi bil anı Vahyüddîn'e telkîn eyledi
Anın için ilm-i sırdan erdiği deyyânıdır*

*Ol dahi bil kim Ebü'n-Necîb'e telkîn eyledi
Anın için iş bu yolda cân ü baş kurbânıdır*

¹⁹ Eroğlu Nûri, *Tasavvuf bi't-Tarîkat*, Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi, Yz. Nu: 2997, vr. 11a.

*Ol dahi bil anı Kutbüddîn'e telkîn eyledi
Anın için dost yolunda yürüyen erkânıdır*

*Ol dahi fehm ile Rüknüddîn'e telkîn eyledi
Anın için aşk ile dost bâğının handânıdır*

*Ol dahi çün kim Şihâbüddîn'e telkîn eyledi
Anın için bu kurulan ol şâhın meydânıdır*

*Ol dahi bil kim Cemâlüddîn'e telkîn eyledi
Anın için erdiği dost zâtının reyhânıdır*

*Ol dahi Zâhid-i İbrâhîm'e telkîn eyledi
Anın için zâhir ü bâtın tarîkat hânıdır*

*Ol dahi Halvetî Muhammed'e telkîn eyledi
Anın için zikir ile ol yâre ermek şânıdır*

*Ol dahi Halvetî Pîr Ömer'e telkîn eyledi
Anın için Küntü kenz'in sırr ile mihmânıdır*

*Ol dahi bil Mîrim Halvetî'ye telkîn eyledi
Anın için mazharı dost bâğının bostânıdır*

*Ol dahi fehm ile İzzeddin'e telkîn eyledi
Anın için bu tarîkat sırrının sultânıdır*

*Ol dahi bil anı Sadrüddîn'e telkîn eyledi
Anın için dürr-i a'zam bahrinin ol kânıdır*

*Ol dahi bil Seyyid-i Yahyâ'ya telkîn eyledi
Anın için Fahr-i Acem zikir olan irfânıdır*

*Ol dahi bil kim Pîr Mevlâ'ya telkîn eyledi
Anın için ilm-i bâtın ilm-i zâhir kânıdır*

*Ol dahi Tâcüddîn Kayserî'ye telkîn eyledi
Anın için ilm-i sırrı ilm-i Hak pinhânıdır*

*Ol dahi Alâüddîn Uşşâk'a telkîn eyledi
Anın için asr-ı âlem derdlerin dermânıdır*

*Ol dahi fehm ile Şemsüddîn'e telkîn eyledi
Anın için bu tarîkat ehlinin merdânıdır*

*Ol dahi Vehhâb-ı Elmalî'ya telkîn eyledi
Anın için ol Muhammed nûrunun mihmânıdır*

*Ol dahi bil anı Eroğlu'na telkîn eyledi
Anın için zâtı Hak'da erdiği Rahmânıdır*

*Ol dahi bil kim Sinân Ümmî'ye telkîn eyledi
Anın için kurulan sâdıkların meydânıdır*

*Cümlesinin rûhuna bin bin tahiyât ü selâm
Tâlib-i Hak olana himmetleri erzânîdir²⁰*

Ümmî Sinân'ın bu manzum silsilenâmesi, daha sonra, öğrencisi Niyâzî-i Mısırî tarafından mensur olarak tekrar yazılmıştır.²¹

Vâhib Ümmî, Dîvân'ında zaman zaman şeyhinden bahseder:

*Mürşidim Ahmed durur, aşktan haber veren bana
Cânımı hayrân eden, nutkumdaki esrâr imiş*
*

*Mürşidim Ahmed yüzünden, bildiğim budur benim
Âlem-i ma'nâdaki Rahmân'a düşmüştür bu cân*
*

*Mürşidim Ahmed yüzünden, cânâ râzın açdı Hak
Gam yemem şimden geri, zikrimde Bi'smi'llâh var*
*

*Mürşidim Ahmed yüzünden, gördüğüm nûr-ı İlâh
Ol sebebden her nefes ben, zâr ü giryân olmuşam*
*

*Ehl içinde evliyâ, mürşidim Ahmed'dir benim
Râh-ı Hakk'a azm eden, kerbâna verdim gönlümü*
*

*Rü'yetim ta'bîr edipdir, mürşidim Ahmed benim
Hâlik'in vechindeki envâr, bize seyrân imiş*
*

*Aldı elim, girdi yola, hasbeten li'llâh için
Mürşidim Ahmed, benim her hâlîme hâldeş idi*
*

²⁰ Ekiz, A.g.e., s. 23-25; M. Tatçı-C. Kurnaz, *Ümmî Sinân*, Ankara 1998, s. 14; Azmi Bilgin, *Ümmî Sinân Dîvânı*, s. 39.

²¹ Niyâzî-i Mısırî, *İrfan Sofraları*, s. 92. Bu silsile pek çok kaynakta zikr edilegelmektedir. Bunlardan biri, Nüzûlî'nin "Sırr-ı Mi'râc beyân olunur" başlıklı manzum silsilesidir: Matla'ı şöyledir (*Dîvân-ı Mustafâ Nüzûlî*, s. 52).

*Ben İlâhî, keşfinin, mestânesiyem hâl ile
Vehâb'ı bu aşk ile, Ahmed'dir irşâd eyleyen*

*

*Göre göre şol aşkı, Yiğitbaşı'ya uğramış
Yiğitbaşı irşâdın, derde dermân eylemiş*

Abdülvehhâb Ümmî'nin başka halifeleri olmakla birlikte yukarıdaki silsilenâmeden ve belgelerden anlaşılacağı üzere, erkânı Eroğlu ile devam etmektedir.²² Vâhib Ümmî'nin Eroğlu'ndan başka iki halifesi daha bilinmektedir. Bunlar, Şeyh Ömer Mazharî ve Şeyh Armağandır.²³

Şeyh Ömer Mazharî ve oğlu Zuhûrî hakkında pek fazla bilgimiz yoktur. Aslen Denizlili olup Kula'da ikamet ettiği için Kulalı Nüzûlî diye tanınan Mustafa Nüzûlî'nin (ö. 1744) verdiği bilgiye göre Mazharî, Vâhib Ümmî'nin halifelerindedir. Adı Ömer, nisbesi el-Hamîdî'dir.²⁴ Mazharî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Denizli'de yaşamıştır. Eğitim durumu ve ailesiyle ilgili bilgimiz de yok denecek kadar azdır. Elmalı'ya gidip Vâhib Ümmî'den seyr ü sülûk gördükten ve hilâfet aldıktan sonra Denizli'ye geldiği ve burada vefat ettiği anlaşılmaktadır. Elmalı Ümmî Sinan'ın bir şiirinden öğrendiğimize göre, Zuhûrî Mazharî'nin oğludur. O da, babası tarafından yetiştirilerek hilâfete getirilmiştir. Denizli'de yaşamakla birlikte zaman zaman

²² Mustafa Lutfî, *Tuhfetü'l-Asrî Fî Menâkıb-ı Mısrî*, Bursa 1309, s. 19; Fikri, *A.g.e.*, s. 186.

²³ Mehmed Süreyya ve Hüseyin Vassâf Beylere göre, Üsküdar İnadiye'deki Şabânî Dergâhındaki -1730-1754 arasında vefat ettiği sanılan- Nalçacı Halil Efendi, Vâhib Ümmî'nin halifesi Armağan tarafından yetiştirilmiştir. Bu zât vefat edince mescid ve dergâhın hazîresine defnedilmiştir. Her iki müellif bu bilgileri teyid eden bir kaynak göstermemektedir. Diğer taraftan İncelediğimiz kaynaklarda Vâhib Ümmî'nin bu zât ile ilgisi şimdilik teyit edilememiştir. Hüseyin Vassâf, Sefine'sinde, Abdullah Ekiz, *Dünden Bugüne Elmalı*, (Elmalı 2001, s. 147) adlı eserinde Vâhib Ümmî'nin, Ramazan Armağan isimli şâir bir dervişinin adını vermektedir. Diğer taraftan Armağan'ın, İstanbul Atatürk Kitaplığı'nda Vâhib Ümmî ile birlikte şiirleri bulunmaktadır. (Bk.: Yz. Nu: 1917, 35 yp.) Ayrıca İlçe Kütüphanesi'ndeki 43 numaralı *Mecmûa*'nın 558. yaprağında da bir şiiri vardır:

*Mevlâm aşka duş et benî irfân olayın bir zamân
Göster dîdârını bana hayrân olayın bir zamân*

.....
*Armağan'ın münâcâtın kabûl eyle yâ Rab bugün
Her dem sa'âdet mülküne sultân olayın bir zamân*

²⁴ Kenan Erdoğan, *Kulalı Mustafa Nüzûlî Divânı*, Manisa 2004, s. 50.

Elmalı'ya merkez dergâha gidip gelmiştir. Zuhûrî'nin de babası gibi ilâhîleri vardır. Her ikisin bazı şiirleri yayınlanmıştır.²⁵

Mazharî'nin, Vâhib Ümmî ile Ümmî Sinan arasında, yani ana silsile içinde adı geçmez.²⁶ Fakat Vâhib Ümmî'nin yetiştirdiği bir halife olarak ondan, Ümmî Sinan hazretlerinin şiirlerinde ve gerekse Niyâzî-i Mısırî'nin İrfân Sofraları'nda, zât tevhidinde irşâda yetkili bir kâmil olarak bahsedilmektedir.

Şöyle ki, Ümmî Sinân, Eroğlu Yahşi Efendi'ye mensup olup seyr ü sülûkünü bu zâttan çıkarmıştır. Daha sonra -Niyâzî-i Mısırî'nin İrfan Sofraları'nı istinsah eden öğrencisi Kâri-i Mısırî Mustafa Efendi'nin kaydettiği bir nottan öğrendiğimize göre- hilâfet makâmını Vâhib Ümmî'nin halifesi Mazhar Sultân'dan almıştır. Kâri-i Mısırî'nin verdiği bilgi şöyledir:

“...Ümmî Sinân Elmalılı ks. hazretlerinin oğlu Murtaza Çelebi'den işittiğime göre Ümmî Sinân (k.s.) yedi usûl-i esmâyî önce Sultan Eroğlu (k.s.)'ndan almış, onun vefâtından sonra da fûrû'-ı esmâ-i İlahiyyeyi de Abdülvehhâb Sultan'ın halifesi Mazhar Sultan'dan terakkî eylemiştir. Müellif Hazretleri (Niyâzî-i Mısırî) ise, esmâyî Şeyhi Ümmî Sinân Elmalılı (k.s.)'dan almış, Onun vefatından sonra da, iki ismi Ümmî Sinân'ın halifesi Kütahyalı Müslihüddin Efendi'den terakkî eylemiştir.”²⁷

²⁵ Bk.: Kenan Erdoğan, “Yunus Yolunda İki Şâir: Mazharî ve Zuhûrî”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXVI, İstanbul 2005, s. 263-295.

²⁶ Halvetiyye'de zât postu tektir. Halifelere irşâd yetkisi verilse de bunlar ana silsile içinde gösterilmez. Ancak hilâfet sahipleri içinde zâtî irşâda yetkili olanlar yeni bir kol kurarak ayrılırlar. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Mazharî yeni bir kol kurmamıştır. Oğlunu ve başka dervişleri yetiştirmekle birlikte Elmalı'daki merkez tekeden ve Vâhib Ümmî'den sonra irşâd makamına gelen Eroğlu'yla irtibatını kesmemiştir. Oğlu Zuhûrî de babasının terbiyesinden geçmekle birlikte Ümmî Sinân ile münasebetini devam ettirmiştir. Bu mevzuda karışıklık yoktur. Halvetiyyede mürşid tek, halife birden çoktur. Daha doğrusu mürşidler uzak bölgelerdeki irşâd faaliyetlerini halifelerle icra ederler. Ümmî Sinân'ın sülûkünü tamamladığı mürşid Eroğlu'dur. Sadece hilâfet esmalarını Mazhar Sultân'dan almıştır. Esas olan sülûk çıkarıp irşâda mezun olmaktır. Bundan sonrası manevî bir olaydır. Kendiliğinden de olur.

²⁷ Mısırî, *A.g.e.*, s. 95.

Bilindiği üzere, Vâhib Ümmî'den sonra posta Eroğlu Hazretleri geçmiştir. Halvetiyye'de hilâfet ile irşâd olmakla beraber zât postu tektir. Halîfelere çeşitli yetkiler verilebilir fakat zât postundaki irşâd yetkisi verilmez. Ayrıca halîfelerin adları ana silsilede yer almaz. Mazhar Efendi, anlaşılacağı üzere, Vâhib Ümmî'nin halîfesidir. Ümmî Sinan fûrûâtı, yani yedi esmâdan sonra telkin edilen hilâfet isimlerini Mazhar Efendi'den almıştır. Bu sebeple de ona olan minnetini dile getiren şiirler yazmıştır. Ümmî Sinân bu şiirlerinden birinde, Mazharî'nin yoluna "cân-baş" fedâ edebileceğini belirtir. Kâmiller içinde ledün ilmi madeni olan bu zâtı -belki de memleketi Denizli'ye giderek- görmek için sonbaharın gelmesini bekler. Onu, "Bi-hamdî'llah Pîrim buldum gerekmez gayrı pîr bana" diyerek yol gösteren bir pîr olarak görür:

*Eyâ cânlar içinde cân fedâdır yoluna cân baş²⁸
 Be-hakk-ı âyet-i Kur'ân fedâdır yoluna cân baş
 Gönüller derdine dermân fedâdır yoluna cân baş
 Efendim Mazharî Sultân fedâdır yoluna cân baş
*

*Sinân Ümmî senin yolunda bir kâsır kaşifindir
 Hemîşe mürovetin umar ki bir âciz zaîfindir
 Terahhum kıl kerem eyle ki bî-çâre nahîfindir
 Efendim Mazharî sultân fedâdır yoluna cân baş*

Ümmî Sinan'ın ikinci manzûmesi de Mazharî'nin vefatı münasebetiyle yazılan bir mersiye'dir. Bu mersiye'ye göre Mazharî, irşâd ile vazifeli olduğu tekkeye oğlunu şeyh olarak bırakmış ve Receb ayının başında vefat etmiştir.

*Arzûlayıp geldim yine kapuna²⁹
 Efendim Mazharî Sultân kandasın
 Yüz sürmek isteriz senin tapuna
 Efendim Mazharî Sultân kandasın
*

*Derûş olan teslîm gerek pîrine
 Âşıklar yanmasın fırkat nârına*

²⁸ Ekiz, A.g.e., s. 26-27; Azmi Bilgin, *Ümmî Sinân Dîvânı*, İstanbul 2000, s. 106-108.

²⁹ Ekiz, A.g.e., s. 28; Bilgin, A.g.e., s. 267.

*Oğlunu halîfe koyan yerine
Efendim Mazharî Sultân kandasın*

.....

*Ümmî Sinân eydür ihsân eylegil
Derde düşdüm bana dermân eylegil
Bu cânım yolunda kurbân eylegil
Efendim Mazharî Sultân kandasın*

Mazharî'nin ve oğlu Zuhûrî'nin hece vezniyle yazdıkları bazı şiirleri bulunmuş ve yakın zamanlarda yayımlanmıştır.³⁰ Mazharî bir şiirinde şeyhi Vehhâb Ümmî'den himmet talep eder ve şöyle der:

*Pîrim Vehhâb Efendi
Himmet eyle gönülden
Yandı yüreğim yandı
Himmet eyle gönülden*

*Bencileyin düşküne
Aklı gitmiş şaşkına
Pirin Ahmed aşkına
Himmet eyle gönülden*

*Senin yolun güdeyim
Gayrısını n'ideyim
Dosta doğru gideyim
Himmet eyle gönülden*

*Yüz tutdum senden yana
Nazarı olsan bana
Irak yakın bir sana
Himmet eyle gönülden*

*Hiç olmaz sana perde
Sırrın hâzır her yerde
Mazhar uğradı derde
Himmet eyle gönülden*

³⁰ Bk.: Kenan Erdoğan, "Yûnus Yolunda İki Şâir: Mazharî ve Zuhûrî", *Osmanlı Araştırmaları*, XXVI, İstanbul 2005, s. 263-295.

Eroğlu Hazretleri de bazı şiirlerinde mürşidi Abdülvehhâb Ümmî'den çeşitli vesilelerle söz eder:

*Girdik Hakk'ın bâbına
Erişdik Vehhâb'ına
Gönülü sâhibine
Verdik elhamdülillâh*

*

*Dâim banlar aşkın minâresinde
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz
Tarikat pîrlerinin arasında
Benim şeyhim gibi fâzul şeyh olmaz*

*Hazret-i Ali'den kisvet-i dâldir
Mâyesi kimyâdır telkîni baldır
Ehl-i kâl değildir bir ehl-i hâldir
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

*Yedi esmâ sürer zâhir dilinde
Kudret kılıncı bân elinde
Hiç mâsivâ hicâb olmaz yolunda
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

.....

*İlm-i ledünnîden her sözü dürler
Zikr-i kalbî ile her sözü birler
İsmi Abdülvehhâb Efendi derler
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

Eroğlu, bir şiirinde de, Vâhib Ümmî'nin dervişlerine, o dönemde, "Abdülvehhâblı" dendiğini belirtmektedir:

*Aşk ile fâş olduk cümle âleme³¹
Bugün bize Abdülvehhâblı derler
Bizi tanlar kamu ümmî-ulemâ
Bugün bize Abdülvehhâblı derler*

.....

*Eroğlu'ndan gedâ dervîşi yokdur
Yolunda eksiği vü aczi çokdur
Bize yâr olanın menzili Hak'dır
Bugün bize Abdülvehhâblı derler*

³¹ Mecmûa, Elmalı İlçe Halk Ktp. Nu: 43, yp. 32.

Yukarıda da temas ettiğimiz üzere, Vâhib Ümmî ve silsilesi, Halvetiyye'nin orta koluna mensupturlar. Meşrep ve mizâçları yönüyle Hz. Alî'ye benzeyen bu erkân mensupları, yalnızlıktan hoşlandıkları ve Cenâb-ı Hakk'ı yalnız bir ortamda andıkları için "halvetî" şeklinde anılmışlardır. Ancak bu mizâç umumî değildir. Bu erkân mensupları halvet kavramını daha ziyade "halk içinde Hak ile olmak" ve "çocuklukta birliği yaşamak" anlamında da kullanmışlardır. Vâhib Ümmî ve onu takip eden şâirlerin şiirlerinde halvet kavramı çoğu zaman bu anlamdadır. Eroğlu, bir şiirinde üstadı Vâhib Ümmî hakkında;

*Gecesi gündüzü halvetindedir
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

diyerek Vâhib Ümmî'nin yalnızlıktan hoşlanan bir mizâca sahip olduğunu imâ eder. Halvetiyye'de sohbet ve Cenâb-ı Hakk'ı her durumda anmak esastır. Bu meslek, nefsi arındırma metodunu benimseyen ve mensuplarını yedi esmâ ve makâm geçirterek sülûk ettiren bir tasavvuf mesleğidir. Yedi esmâ geçilirken rüyâ ve hâllerin yorumu son derece önemlidir. Yine Eroğlu, üstadı Vâhib Ümmî vasfında yazdığı övgüsünün bir yerinde;

*Cezbesi âşıkın gönlün alıcı
Bâtın terkîbinin aslın bilici
Dilindedir keskin ta'bîr kılıncı
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

diyerek, onu, bâtın terkîbinin aslını bilen, yani "misâl âlemi"nin sırlarından haberdâr ve tabir ilminde irfan sahibi olan bir kişi olarak tanıtır. Vâhib Ümmî'ye göre halvetî erkânında yetişen Hak âşıkları, tevhîd ilmini Yiğitbaşı'ndan almışlardır. Vâhib Ümmî bir yerde şöyle demektedir:

*Yiğitbaşı'ndan kanarlar
Aşka düşerler yanarlar
Arşın içinde dönerler
Halvetî'nin deroişleri*

Halvetîler, Cenâb-ı Hakk'ı gönülden zikrederler ve her an tefekkür üzere yaşarlar. Cân gözleri açıktır. Halktan gizlidirler; Bunların

ululukları ehli tarafından bilinmektedir. Hepsi gerçek birer velîdir. Sözleri âb-ı hayâttır. Nedenden ve niçinden geçmişlerdir. "Men aref" sırrından haberdirlidirler. Teslimiyet üzeredirler. Hakk'ın sırlarından haberdar olup dîdâra vasıl olmuşlardır:

Gönülden zikr eder Hakk'ı
Halvetî'nin dervîşleri
Gönülden fikr eder Hakk'ı
Halvetî'nin dervîşleri

Envâr-ı İlâhî sözü
Hakk'a ma'lûm durur özü
Allah'a bakar cân gözü
Halvetî'nin dervîşleri

Halkın içinde delidir
Ehlin içinde uludur
Şübhesiz gerçek velîdir
Halvetî'nin dervîşleri

Şerr ile şûrdan beridir
Tâhirdir pâkdir arıdır
Ol zât-i pâkin eridir
Halvetî'nin dervîşleri

Kırklar ile sohbet eder
Yedilerle halvet eder
Tevhîd ile işret eder
Halvetî'nin dervîşleri

Âriflerin nutkundaki
Ma'nâyı gör âb-ı hayât
Dost zâtının mazharıdır
Halvetî'nin dervîşleri

Desem sana inanmazsın
Bu tevhîdin ahvâlini
Aşkdan alır gelir söyler
Halvetî'nin dervîşleri

Çün ü çerâdan kaçarlar
Âb-ı hayâtı içerler

*Men aref sırrın açarlar
Halvetî'nin deroîşleri*

*Dört yâr ile yâd olurlar
Ağyâr ile yad olurlar
Mürşidden irşâd olurlar
Halvetî'nin deroîşleri*

*Deryâ olurlar akarlar
İmân çerâğın yakarlar
Dokuz kat gökden bakarlar
Halvetî'nin deroîşleri*

*Yiğitbaşı'ndan kanarlar
Aşka düşerler yanarlar
Arşın içinde dönerler
Halvetî'nin deroîşleri*

*Gönülü Hakk'a verirler
Hakk'ı gönülde bulurlar
Cânların teslîm kılırlar
Halvetî'nin deroîşleri*

*Sır haberin dinler olur
Ma'nâsını anlar olur
Ma'rifetler söyler olur
Halvetî'nin deroîşleri*

*Ma'rifet gönülde biter
İblîs fi'li nefsdan yiter
Bülbül olur gülden öter
Halvetî'nin deroîşleri*

*Vâhib Ümmî tevâhid alır
Bunda gelmez anda kalır
Vâsıl olur dîdâr bulur
Halvetî'nin deroîşleri*

Ahmed Yesevî'den, Hacı Bektaş-ı Velî'ye ve Yûnus'tan Âşık Paşa'ya kadar uzanan çizgide, Türk sûfileri seyr ü sülûkta “dört kapı kırk makâm” yöntemini benimsemişlerdir. Vâhib Ümmî, dört ana makâmı kırk makâmı toplayarak kırk dört makâma çıkarmaktadır:

*Kırk dört makâmdır zikr-i devâmdır
Tevhîd imâmıdır derôîş olana*

Bu anlayış Ahmed Marmaravî'den Vâhib Ümmî'ye ve Ondan da, yetiştirdiği Eroğlu'na geçerek devam edegelmektedir. Dört kapı kırk makâm unsuru, Eroğlu'nun ifâdelerinde şöyle geçmektedir:

*Dört kapı açılır sırrın duyana
Dîdârı muştular câna kıyana
Noktavîler derler ana uyana
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

*

*İmtihana saldı seni o sultân
Habîb ile Kur'ân'ı verdi bürhân
İsterler on yerde dörder armağân
Bugün yarın efendine gidersin*

Ayrıca bu eserlerdeki belgesel şiirlerden anladığımız kadarıyla Eroğlu'ndan itibaren, Elmalı'da yaşayan halvetîlere, "noktavîler" de denmektedir.. Bilindiği gibi nokta, "ahadiyyet" kavramının bir sembolüdür. Bu sembol, Hz. Ali'nin "ilim bir noktadır" sözünü söylediği tarihten itibaren sûfi edebiyatında işlenegelmıştır. Elmalı Halvetîleri devrânî olup kisveleri siyahtr.

3.1.1. Vâhib Ümmî Dîvânı

Vâhib Ümmî'nin, Yûnus Emre ve üstadı Yiğitbaşı'nın tesir ve üslûbunda kaleme aldığı, içinde hece ve aruzla yazdığı beş yüzden fazla ilâhî bulunan oldukça hacimli, mürettep bir Dîvânı vardır. Şiirlerinde Vâhibî, Vâhib Ümmî, Vehhâb, Vehhâbî, Abdülvehhâb gibi mahlaslar kullanmıştır.

Vâhib Ümmî, şiirleriyle, kendinden sonra gerek silsilesinden gelen ve gerekse diğer mesleklerde yetişen pek çok sûfi şâiri etkilemiştir. Bunların başında Eroğlu Yahşi, Mazharî, Ümmî Sinân, Zuhûrî, Armağan, Niyâzî-i Mısırî, Çavdaroğlu, Matlaî, Malatî, Şeyhî, Nüzûlî, Sabrî, Verdî ve Nâzikî gibi şâirler gelmektedir. Dîvân'ın kütüphanelerimizde 7 adet elyazması nüshası vardır.³²

³² *Dîvân*, Ahmet Ögke ve Mustafa Tatçı tarafından tenkitli metin olarak hazırlanmış; fakat henüz yayınlanmamıştır.

Vâhib Ümmî'nin şiirlerinde sosyal çevreden alınan bazı kavramlar da bulunmaktadır. Yaşadığı ortamı kısmen de olsa tasvir edecek nitelikte olan bu kavramlar, metin içinde daha ziyade tasavvufi birer mecâz veya benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır. Bu yeni birer anlam yüklenerek şiir diline giren maddî unsurlar Türkçemizin edebîleşmesi yolunda önemli bir merhaledir. Birkaç örnek beyit şöyledir:

*Fâidesiz söz ma'nâsı yaşsız tuzsuz aşâ benzer
Söz anlamaz câhillerin kalbi kara taşâ benzer*

*Nabzın tutdum gördüm idi ilâç mümkün değil ana
Yüreğinde yamru yumru duranları başâ benzer*

*

*Evlîyânın sakkâsıyım kandırırım susuzları
Aşk nehrinin bunarından kırbamı doldurup geldim*

*

*Bu dünyâyâ benim diyen gerçek değil yalancıdır
Bu dünyâda Hakk'ı kor da halkdan umar dilencidir*

*Ehl-i sükun gizlisini derin sana anlar mısın?
Biri birin sokup gezer bunlar hemân yılandır*

3.2. Eroğlu Nûrî Yahşi (ö. 1603)

XVI-XVII. asır mutasavvıf şâirlerinden Eroğlu Nûrî Yahşi Efendi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.³³

Halvetî azîzi olan Eroğlu'nun, -şiirlerinin bulunduğu Mecmuâ'daki "merhûm ve mağfurun-leh Eroğlu, ismühû eş-Şeyh Yahşi Efendi..." şeklindeki kayda göre³⁴ adı Yahşi,³⁵ lakabı ve mahlası Eroğlu'dur. Kendisi de şiirlerinin birinde:

³³ Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Tıpkıbasım, Haz. M. Tatçı-C. Kurnaz, Ankara C. I, 2000, s. 26; Aynı Müellif, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ ve Müverrihînin Terâcim-i Ahvâli*, İzmir 1905; Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul 1340-1342, s. 185; Abdullah Ekiz, *Sinân Ümmî Ve Ahfâdi*, Ankara 1962, s. 20; Nail Tuman, *Tuhfe-i Nailî*, Tıpkıbasım, Haz. M. Tatçı-C. Kurnaz, C. II, Ankara 2001, s. 1110; Müstakimzâde Süleyman Sadettin, *Mecelletü'n-Nisâb*, Tıpkıbasım, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2000, vr. 93a; Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, C. III, İstanbul 1945, s. 1312; Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976, s. 346; Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1968, s. 209 vd.

³⁴ Bk.: *Mecmûa*, Elmalı İlçe Halk Ktp., Nu: 43/1, yp. 34.

*İsmin Nûri cân gıdâsı
Aslıdır verir Hudâ'sı
Eroğlu'dur en gedâsı
Biz esmâ-yı Halvetîyiz*

diyerek adının “Nûri”, mahlasının “Eroğlu” olduğunu belirtir. Ümmî Sinan'ın bir beytinde de Yahşi ismi zikredilmektedir:

*Hayrân olan ezelden ayık olmaz tâ ebed
Yahşılardan Yahşısı halka ne yaman deli*

Şâirin doğum tarihi ve doğum yeri, belli değildir. Kaynaklardan hareketle onun Elmalı'da³⁶ veya Elmalı ile Finike arasında bir yerde doğduğu söylenebilir.³⁷

Eroğlu Nûri'nin öğrenim hayatıyla ilgili bir bilgi de yoktur. Tasavvuf yolunda ona rehberlik yapmış olan Abdülvehhâb Efendi için de söylenen “Ümmî” sıfatı gelenekte var olan sûfîyâne bir ıstılahtır.³⁸ Bu kavram, Abdülvehhâb Efendi'de ve Eroğlu'nda ve Sinân Ümmî'de açıkça görülmektedir. Eroğlu'nun halifelerinden Malatî mahlaslı bir zât şöyle demektedir:

*Ol şarâbın sâkisi Eroğlu Ümmî'dir bugün³⁹
Bezm-i dosta lâyık olan durmasın gelsin beri*

³⁵ Abdullah Ekiz, söz konusu 43 numaralı *Mecmûa*'daki Eroğlu'nun ismiyle ilgili kayıttan hareketle, mutasavvıfın adının Yahşi olduğunu ve Nûri isminin “yerel olmayan kaynaklarda” geçtiğini belirtmektedir (Bk.: *Dünden Bugüne Elmalı*, s. 148).

³⁶ Abdullah Ekiz, şâirden, “Elmalı Şeyh Eroğlu” şeklinde söz etmektedir. Bk.: Ekiz, *A.g.e.*, s. 20.

³⁷ Aşağıda belirtileceği üzere Eroğlu'nun mezarı Alacadağ'dadır. Bölgede oturanların çok iyi bildiği gibi, Elmalı Dağı vaktiyle Finikeli ve Elmalı yöreklerin yaylağı imiş. Eroğlu da yazları bu yaylaklarda konakladığı sıralarda, Alacadağ zirvelerinde mi vefat etmişti? bilemiyoruz.

³⁸ Ümm, Arap dilinde “ana” demektir. Ümmî ise anaya mensup. Sûfilere göre varlık Hak'tır. Cenâb-ı Hak, kendi varlığından bir nûr yaratmış ve buna ıstılahta, Nûr-ı Muhammedî denmiştir. Dört unsurun aslı bu nûrdur. Hak'ın sıfatlardaki ilk tecellisi hava, ateş, su ve nihâyet topraktan olmuştur. İnsânî hakikat, bu toprakta gizlidir. Onun içindir ki, toprak her şeyin anasıdır. Toprağın hakikati, tevhid tamamlandığında anlaşılır. Bu idrâk makamı Ümmî (anaya mensup)likten ibarettir. Netice itibariyle bir sûfî gerçekten öğrenimden geçmemiş de olabilir. Bu durumda söz konusu kavramı iki anlamda da kullanacaktır. İşte edebiyat tarihimizdeki ümmî sûfî şâirlerin tedrisatı ile ilgili tenkitlerin sebebi de budur.

³⁹ *Mecmûa*, Elmalı İlçe Halk Ktp. Nu: 43, yp. 455.

Bu da gösteriyor ki, “ümmî” sıfatı burada sūfiyâne bir anlamda kullanılmakta ve Vâhib Ümmî’den itibaren silsilenin yetkin bütün mensupları için söylenmektedir. Elimizdeki kaynaklarda, Eroğlu’nun mesleğiyle ilgili her hangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Eroğlu Yahşi, Halvetiyye erkânının Ahmediyye şubesine mensup bir erendir. Elmalılı Abdülvehhâb Efendi tarafından yetiştirilmiştir.⁴⁰ Müstakimzâde Süleyman Sadettin, Mecelletü’n-Nisâb’ında, Eroğlu’nun künye ve silsilesini şöyle tesbit etmektedir:

“Eroğlu, bi’l-feth lafzun türkî, ma’nahu ibnu racul ve hüve medâyihi’l-itlâkâtî’t-Türkiyyeti, ya’ni ennehu raculun kâmilun ibnu raculin kâmilin ismühû Abdü’l-Hakk b. Abdül-hâdî, ehaze et-Tarîkate’l-Halvetiyyete mine’ş-şeyh Abdülvehhâb Elmalî ve huve ‘an Yiğitbaşı ve ehaze anhu’l-Elmalî Tuvuffe fi devleti’s-Sultân İbrahim es-Sinân Yûsuf el-Ümmî mürşidü’l-Mısırî Muhammed Niyâzî.”⁴¹

Eroğlu vefat edince, erkan Elmalılı Ümmî Sinân tarafından sürdürülmüştür. Ümmî Sinân, övgü mahiyetindeki bazı şiirlerinde, kendisine rehberlik edip yetiştiren Eroğlu’nu hürmetle anar:

*Bu sırra erdiğim hâlim sorarsan
Baş kodum bir zamân yollar içinde*

*Ümmî Sinân eydür Eroğlu derler
İsmi şeyhimin iller içinde*

*

*Yâ İlâhî sen meded eyle ki bu Ümmî Sinân
Aldanıp düşmeye tâ kim bunda mekr ile âla*

*Pîr-i azîzdir Eroğlu hürmetine kıl nazar
Tâ varıp dergâhına ol zâtını âsân bula⁴²*

Yine, Eroğlu’nun yetiştirdiği Hak âşıklarından olan Malatî mah-lâslı bir sūfi şâir de, üstadına şu övgü şiirini yazmıştır:

⁴⁰ Mustafa Lutfî, *Tuhfetü’l-Asrî Fî Menâkîb-ı Mısırî*, Bursa 1309, s. 19; Fikri, A.g.e., s. 186.

⁴¹ Müstakimzâde, *Mecelletü’n-Nisâb*, vr. 93a.

⁴² *Ümmî Sinân*, s. 18-19.

*Ey bugün meydân içinde merd olan gelsin beri⁴³
Seyf-i tevhîd ile nefse kahr eden gelsin beri*

*Kuruldu meclis-i tevhîd sunuldu bâde-i aşk
Şarâb-ı lâ-yezâlîden nûş eden gelsin beri*

*Ol şarâbın sâkisi Eroğlu Ümmî'dir bugün
Bezm-i dosta lâyük olan durmasın gelsin beri*

*Elinden içen ayılmaz olur mestâne her dem
Mest olup dîvân-ı dosta devr eden gelsin beri*

*Çünkü dost cân teklif etmiş âşîka dîdârına
Cânına dost yoluna nisâr eden gelsin beri*

*Emmâresiyile dost olan girmesin aramıza
Dünya vü ukbâdan geçip ser veren gelsin beri*

*Çün Malatî Eroğlu'ndan buldu derdine şifâ
Dâimâ eyler nidâ derdi olan gelsin beri*

Hediyetü'l-İhvân'ın yazarı Muhammed Nazmî, kendisi de Halvetî ekolüne bağlı olmakla birlikte, Niyâzî-i Mısırî'nin -Şeyh Bedreddin'e benzeyen- bazı fikirlerine karşı çıkmaktadır. O, bu tavrını Niyâzî'nin mensubu olduğu Ümmî Sinân, Eroğlu, Vâhib Ümmî, Tâlip Ümmî ve Yiğitbaşı gibi zâtlara karşı da sürdürmektedir.

“Yiğitbaşı'dan bir şube dahi Tâlib Ümmî ve Eroğlu ve Elmâlî Sinân Ümmî'den Elmalı'da ve Uşşâk'ta ve Kütahıyye'de ve etrafında hulefâ ve fukarâ bâkidir. Riyâzet ve mücâhedeleri sebebiyle müridleri ve muhibleri vardır. Yiğitbaşı'ya müntesib olanların cümlesi ümmîlerdir. Vâridât sahibi (Şeyh Bedreddin, ö. H. 823) i'tikâdında olup (leyset umûrû'l-âhireti ke-mâ za'îmet cühhâlû'l-ulemâi) “âhiretin işleri ulemâ (geçinen) câhillerin iddia ettikleri gibi değildir” derler.”⁴⁴

⁴³ *Mecmûa*, Elmalı İlçe Halk Ktp. Nu: 43, yp. 455. Şâirin mahlası Malatyalı anlamında “Malatî”dir. Bilindiği üzere, Niyâzî-i Mısırî, Malatyalıdır. Kimliğini bilemediğimiz bu şâirin Mısırî ile ilgili olabilir.

⁴⁴ Osman Türer, *Şeyh Muhammed Nazmî, Hayatı, Eserleri ve Hediyetü'l-İhvân'ı*, C. II, AÜ. İlahîyât Fakültesi Dr. Tezi, Ankara 1982, s. 204.

Eroğlu, 1012/1603⁴⁵ tarihinde Finike’de vefat etmiştir. Mezârı Finike’nin kuzey batı cephesinde, Turunçova’da, Alacadağ’ın zirvesine yakın bir yerdedir. Taş ve kayalarla kaplı mezâr, basit şekilde demir çubuklarla çevrilmiş ve başına “Halvetî pîrlerinden Nûri Eroğlu yatmaktadır. Rûhuna fatiha 1603” yazılı bir kitâbe konulmuştur.

Eroğlu’nun mezârıyla ilgili olarak Bursalı M. Tahir’in Osmanlı Müellifleri’nde “Kula ile Eşme kazaları arasında nâmına muzâf “Eroğlu” karyesinde medfündür,”⁴⁶ şeklindeki tesbiti yanlıştır. Fuat Köprülü, “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” adlı eserinde⁴⁷ ve Süleyman Fikri, “Antalya Livası Tarihi”nde⁴⁸ Bursalı’nın bu yanlış tesbitini hiç bir incelemeye gerek görmeden aynen aktarmaktadırlar.⁴⁹ Kaldı ki, Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi’nde bulunan bir Mecmûa’da; “Merhûm ve mağfûrunleh Eroğlu, ismuhu eş-şeyh Yahşî Efendi dâr-ı dünyâdan dâr-ı âhirete intikâl itdüği sene isnâ-aşare ve elf el-medfûn fî Finike.” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.⁵⁰ Bu ibareden anlaşıldığı üzere Eroğlu, Finike’ye yakın Alacadağ Kırır’nda medfundur.

Eroğlu’nun iki eseri vardır:⁵¹

3.2.1. Tasavvuf bi’t-Tarîkat (Risâle-i Şerîf Elmalı Eroğlu Efendi)

Eserin bilinen iki yazmasından hareketle sadeleştirilmiş metni tarafımızdan yayımlanmıştır.⁵²

Eserde İns ve cinnin yaratılma sebebi, güzel ahlak ve ibadet hakîkati, kelime-i tevhîd sırrı, maldan, candan ve çocuklardan yapı-

⁴⁵ Ekiz, *A.g.e.*, s. 16.

⁴⁶ Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 26.

⁴⁷ Köprülü, *A.g.e.*, s. 346.

⁴⁸ Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul 1340-1342, s. 189.

⁴⁹ Fikri, *A.g.e.*, s. 189. Bu yanlışlık, sonradan pek çok antolojide tekrar edilmiştir. Burada söz konusu eserlerin künyelerini vermeyi gerekli görmedik.

⁵⁰ *Mecmûa*, Elmalı İlçe Halk Ktp., Nu: 43, s. 36.

⁵¹ Yukarıda ismi geçen eserlerden 1. ve 2. risâleler ayrı başlıklarla istinsah edilmiş aynı eserler olabilir, kanaatindeyiz. Zira Bursalı Mehmed Tâhir’in, gördüğünü söylediği “*Mir’âtü’l-Âşîkîn*” adlı risâleyi bulup inceleme imkânımız olmamıştır.

⁵² Bk.: Eroğlu Nuri, *Tasavvuf Bi’t-Tarîkat-Tasavvufa Dair*, (Haz. M. Tatçı), Ankara 2003.

lan imtihanlar, bey'atin hakîkati, nefis mertebeleri, silsile-i manevî, yalancı sûfiler vb. fasıllar hâlinde anlatılmaktadır. Eser, tasavvuf ilminin gerekliliğini açıklayan "tasavvufa giriş" mahiyetinde bir eserdir. Eserin bir bölümü silsileye ayrılmıştır. Eroğlu bu bölümde silsileyi kendisine kadar getirir ve "Ol dahi Abdülvehhâb Elmaluvî, ol dahi bu fakîr ü hakîr Eroğlu'nu irşâd kıldı" demektedir. Yine Eroğlu bu bölümün sonunda müşşidi Vâhib Ümmî'yi hakîkati bilen mükemmel bir insân-ı kâmil olarak tanıtmaktadır.

3.2.2. Dîvânçe-i İlâhiyât

Eroğlu Yahşı, içinde "Eroğlu" mahlaslı aruz ve heceyle yazdığı 51 adet ilâhî bulunan bir "Mecmûa" bırakmıştır.⁵³ Bu şiirler tarafımızdan yayımlanmıştır.⁵⁴ Söz konusu şiirlerinden birinde Eroğlu, şeyhi Abdülvehhâb Ümmî'yi şöyle medheder:

*Dâim banlar aşkın minâresinde
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz
Tarîkat pîrlerinin arasında
Benim şeyhim gibi fâzıl şeyh olmaz*

*Hazret-i Ali'den kisveti dâldir
Mâyesi kimyâdır telkîni baldır
Ehl-i kâl değıldir bir ehl-i hâldir
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

*Yedi esmâ sürer zâhir dilinde
Kudret kılınçları bâtın elinde
Hiç mâsivâ hicâb olmaz yolunda
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

*Her hâlinde peygamberle biledir
Tâlib olan âşıkları iledir
Gecesi gündüzü halvet iledir
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

*Tâliblerin gönül gözünü açar
Sıfât-ı tis'adan Rahmân'a geçer*

⁵³ Bk.: *Mecmûa*, Konya Bölge Yzm. Ktp. Elmalı Böl., Yzm. Nu: 43, 1-33 yp.

⁵⁴ Bk.: Mustafa Tatçı, *Dîvânçe-i İlâhîyat*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002. Bu şiir ayrıca şu mecmûaya da kaydedilmiştir: *Mecmûa*, Nu: 2997, yp. 379, 381

*Sülûk ile vahdet mülküne göçer
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

*Tâlibi geçirir ilme'l-yakînde
Gösterir kesbini aynel-yakînde
Tesellî buldurur Hakke'l-yakînde
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

*Taşın gözleyenler mahrûm kaldılar
İzin izleyenler ma'nâ aldılar
Özün özleyenler vuslat buldular
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

*Akl-ı ma'âd üzredir şerîatde
Vekîl-i enbiyâdır tarîkatde
Likâullah bulmuşdur hakîkatde
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

*Fakrı fahr edindi imân içinde
Münkir olan kaldı gümân içinde
Mürşid-i kâmilidir zamân içinde
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

*İki yüze bakmayıpdır gözümüz
İnkâr edenlerden döndü yüzümüz
Ehl-i ikrâradır bizim sözümüz
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

*Nefsi mücâhiddir virdi zikrullah
Rûhu mukarrebdir sırrı ehlullah
Kalbi beytullahdır belki arşullah
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

*Tarîki Halvetî tasavvuf yolu
Silsileyle Ahmed'e erer eli
Şimdi budur kutb-ı irşâd-ı velî
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

*Zâhidin murâdı bâğ ile bostân
Tecellî 'âşîka tesellî dostdan
Sunar aşk şarâbın cân olur mestân
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz*

Vâcibdir ermesi tâlibe elbet
Müdâm meclisinde sürülür sohbet
Dâim ma'rifeti vuslatı vahdet
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz

Cesedi bir katre içi ummândır
Ki cânı bir nokta ilmi pinhândır
Rüsûmu bir zerre güneş mihmândır
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz

Cezbesi 'âşıkın gönlün alıcı
Bâtın terkîbinin aslın bilici
Dilindedir keskin ta'bîr kılıcı
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz

Afo olur günâhı gelse bir 'âsî
Pür-nûr olur kalbi silinir pâsı
Hak katında makbûldür her duâsı
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz

Dört kapı açılır sırrın duyana
Dîdârı muştular cânâ kıyana
Noktaoîler derler ana uyana
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz

Hamdülillah ana uğradı yolum
Düşerdim gayrıya tîz aldı elim
Vasfına bir nice âciz bu dilim
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz

Bu söylenen sözlerin hakîkatin
Sunar Eroğlu'na zâhir ü bâtın
Teskîm ol göresin Hakk'ın kudretin
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz

İlm-i ledünnîden her sözü dürler
Zikr-i kalbî ile Hâlik'ı birler
İsmin Abdülvehhâb Efendi dirler
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz

Eroğlu bir başka manzûmesinde kendilerine “Abdülvehhâblı” dendiğini belirterek şunları söyler:

*Aşk ile fâş olduk cümle âleme⁵⁵
Bugün bize Abdülvehhâblı derler
Bizi tanlar kamu ümmî-ulemâ
Bugün bize Abdülvehhâblı derler*

*Hakikat bahri içre dürleriz biz
Maânî beytlerini ırlarız biz
Yedi ism ile Hakk'ı birleriz biz
Bugün bize Abdülvehhâblı derler*

*Tarîk-i Halvetî'de Hayy bînâyız
Ki nefsin tahsîlinde bir fenâyız
Habîb'in sırrına sarf-ı gınâyız
Bugün bize Abdülvehhâblı derler*

*Dü âlemde n'ideriz kesb ü kârı
Çün oldu zikrimiz ol zât-ı Bârî
Temennâmız kamudan pes dîdârı
Bugün bize Abdülvehhâblı derler*

*Bizim tevhdimiz cümleye şâmil
Bu yolda müntehâ insân-ı kâmil
Hem biziz ledünnî ilmiyle âmil
Bugün bize Abdülvehhâblı derler*

*Ne bilsin sırrımız hayvân-ı nâtık
Çün olduk emr-i Hak ahdine sâdık
Usûliyle biziz Allah'a âşık
Bugün bize Abdülvehhâblı derler*

*Eroğlu'ndan gedâ dervîşi yokdur
Yolunda eksiği vü aczi çokdur
Bize yâr olanın menzili Hak'dır
Bugün bize Abdülvehhâblı derler*

3.3. Sinan-ı Ümmî (ö. Elmalı, 1657)

Elmalılı Ümmî Sinân'ın asıl adı Yusuf'tur. "Ümmî Sinân" veya "Sinân Ümmî" lakap ve mahlasıyla tanınmıştır. Bir şiirinde memleketinden ve adından şöyle bahseder:

⁵⁵ *Mecmûa*, Elmalı İlçe Halk Ktp., Nu: 43, yp. 32.

*İsm-i a'zam bî-nişân ü lâ-mekân şehrinde dir
Şehri Elmalı Sinân Ümmî okurlar adıma*

Doğum tarihi kesin olarak belli değildir. 1563-1567 yılları arasında doğduğu sanılmaktadır. Medrese eğitimi gören mutasavvıf, aynı zamanda kendi adıyla anılan medresede dersler vermiştir. Süleyman ve Selâmî Halil adlarıyla mâruf iki oğlu vardır. Babalarının tasavvuf eğitimini alan bu iki çocuğundan Süleyman Efendi şiirlerinde "Hakirî" Selâmî Efendi de, "Selâmî" mahlasıyla şiirler yazmıştır.

Yaşadığı sırda Elmalı'yı "mücevher kutusu" hâline getirerek manevî şahsında temsil edecek kadar kemâliyle şöhret kazanan Ümmî Sinân, şâirin:

*Zâhirde dırahşân u bâtında cevâhirdân
Elmalı deyip geçmez bir dil ki ola insân*

beytinde belirtildiği üzere, gerçekten de, geniş bir kitleyi tesiri altına almış, ilmi ve faziletiyle pek çok kişinin gönlünde taht kurmuştur.

Sinân-ı Ümmî, Halvetî şeyhi Eroğlu Nûrî'ye mensuptur. Mürşidi Eroğlu 1603 tarihinde vefat edince, onun yerine postnişin olmuştur.

Ümmî Sinân, 11. 3. 1657 tarihinde Elmalı'da vefat etmiştir. Vefatına Mısri Niyâzî-i "Velehu Mersiyeye-i Tarih-i Şeyh Ümmî Sinân k.s." başlığıyla bir tarih manzûmesi yazmıştır:⁵⁶

*Uğradı cân yine mâtem üstüne
Olmaya bir nâle nâlem üstüne*

*Cân u dil meksûf u mahsûf oldular
Kara gün doğdu bu hânem üstüne*

*Feyzimin suyu yerinden od çıkar
Yaraşır bana ki yanam üstüne*

*Yıkılıp meyhâne hiç mey kalmadı
Bir eşik bulam mı yatam üstüne*

*Geldi şeyhimin Niyâzî-i târîhi
San kıyâmet kopdu âlem üstüne*

Sene: 1067 (10. 4. 1657)

⁵⁶ Mecmûa, Elmalı İlçe Halk Ktp. Ty. Nu: 43/2, s. 400.

Ümmî Sinân'ın vefatıyla ilgili ikinci belge, yine aynı Mecmûa'da bulunmaktadır. Ümmî Sinân'ın oğlu Süleyman Efendi tarafından yazılan bu bilgiler şöyledir:

“Merhûm ve mağfûrunleh Ümmî Sinân Efendi ismuhu Yusuf Efendi. Dâr-ı dünyâdan dâr-ı âhirete intikâl etdiği sene seb'a sittîn ü elf. Medfûn fi Elmalı. Sene 1067. Fî şehri-i Cemâziye'l-âhirin yigirmi beşinci gecesi vâkî' olup dünyâdan âhirete intikâl edip salı günü dahve-i kübrâdan hâk-i siyâha tapşırıldı. Nevverallahu merkadehu ve rahmetullahi ve kuddise sırrehu.”⁵⁷

Süleyman Efendi'nin bu kaydından, Ümmî Sinân'ın vefat tarihini (10 Nisan 1657, Salı) ayrıntılı olarak öğrenme imkânı buluyoruz:

Üçüncü bir belge ise, Hüseyin Ayvansarayî'ye aittir. Ayvansarayî şöyle demektedir: “Sinân Ümmî Şeyh Mehmed Uşşâkî-i Halvetî. Vefatına “Rızâ'ullah” (1068) tarihtir. Şeyh Mısırî'nin şeyhidir.”⁵⁸ Ayvansarayî, bu bilgileri Tezkire'sinde de tekrar eder. Ancak bu eserde kaydettiği iki mısralık “gül” redifli şiir, İbrahim Sinân Ümmî'ye aittir.⁵⁹

Şâirin vefatıyla ilgili bir diğer belge Müstakimzâde Süleyman Sadettin'in “Mecelletü'n-Nisâb”ındaki kayıttır:

“Sinân Ümmî, eş-şeyh Yûsuf Sinâneddin el-Elmalı, şeyhü'l Mısırî Muhammed Niyâzî-i ve mürşiduhu Tuvuffiye kable'l-mie ba'del elfi ve huve gayru'ş-Şeyh Ümmî Sinân ve huve kadîmün minhu bi-mieti sene ev ezyed.”⁶⁰

⁵⁷ *Mecmûa*, Elmalı İl Halk Ktp. Ty. Nu: 43/2, s. 36.

⁵⁸ Yazarın buradaki Ümmî Sinân'a atfen yaptığı “Şeyh Mehmed-i Uşşâkî-i Halvetî” tesbiti yanlıştır. Bu isim Niyâzî-i Dîvânında kendisine tarih düşürülen Ümmî Sinân'ın Uşaklı dervîşi Mehmed Efendi'ye aittir. Niyâzî-i bu zât için “şeyhim” ibaresini kullandığı için (bk.: *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı*, Ankara 1998, s. LXXV.) Ayvansarayî Ümmî Sinân'ın ismiyle öğrencisinin ismini karıştırmaktadır.

⁵⁹ Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmûa-i Tevarih*, Haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk, İstanbul 1985, s. 231; Aynı yazar, *Tezkire-i Ayvansarayî*, Süleymaniye Ktp. Uşşâkî Tekkesi Bl. Nu: 1107, vr. 40a.

⁶⁰ Müstakimzâde Süleyman Sadettin, *Mecelletü'n-Nisâb*, Tıpkıbasım, Ankara 2000, Vr. 260a. (Şeyh Yûsuf Sinânüddin Elmalı, Mısırî Muhammed Niyâzî'nin şeyhi ve mürşidi 1100/M.1688 yılında vefat etti. Bu Şeyh Ümmî Sinân'dan ayrıdır. Ümmî Sinân, bundan yüz yıl ya da daha çok eskidir.)

Müstakimzâde'nin bu kaydında, şâirin vefat tarihini 1100/M.1688 şeklinde tesbit etmesi de doğru değildir.

Mutasavvıfımızın Elmalı'daki mezârı ve âsitânesi, vefatından günümüze kadar bir ziyaret yeri olmuştur. Kendi adıyla anılan câminin duvarına bitişik olan eski türbe 1926'da yıkılmış, yeni türbe, yine câmiye bitişik olarak 1959'da yapılmıştır.⁶¹

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Ümmî Sinân, Halvetiyye erkânının Ahmediyye şubesine mensup bir sûfidir. Eroğlu Nûri Efendi tarafından yetiştirilen mutasavvıf kendi silsilesini manzûm bir silsilenâmede anlatmaktadır. O, bu manzûmede şeyhi Eroğlu'ndan şöyle söz eder:

*Bu sırra erdiğim hâlim sorarsan
Baş kodum bir zamân yollar içinde*

*Ümmî Sinân eydür Eroğlu derler
İsmi şeyhimin iller içinde*

*

*Yâ İlâhî sen meded eyle ki bu Ümmî Sinân
Aldanıp düşmeye tâ kim bunda mekr ile âla*

*Pîri hem azîzidir Eroğlu hürmetine kıl nazar
Tâ varıp dergâhına ol zâtını âsân bula*

Ümmî Sinân, Eroğlu'na mensup olmakla birlikte, -Niyâzî-i Mısırî'nin İrfan Sofraları'nı istinsah eden öğrencisi Kârî-i Mısırî Mustafa Efendi'nin kaydettiği bir nottan öğrendiğimize göre- yedi ismi Eroğlu'ndan tamamladıktan sonra, hilâfet makâmlarını (esmâsını) Vâhib Ümmî'nin Denizlili halîfesi Mazhar Sultan'dan almıştır. Kârî-i Mısırî'nin verdiği bilgi şöyledir:

“... Ümmî Sinân Elmalılı ks. hazretlerinin oğlu Murtaza Çelebi'den işittiğime göre Ümmî Sinân ks yedi usûl-i esmâyı önce Sultan Eroğlu (ks.)'ndan almış, onun vefâtından sonra da fûrû'-ı esmâ-i İlâhiyyeyi de Abdülvehhâb Sultan'ın halîfesi Mazhar Sultan'dan terakkî eylemiştir. Müellif Hazretleri (Niyâzî-i Mısırî) ise, esmâyı Şey-

⁶¹ Abdullah Ekiz, *Sinân Ümmî ve Ahfâdı*, s. 52; Aynı yazar, *Dünden Bugüne Elmalı*, Elmalı 2001, s. 106.

hi Ümmî Sinân Elmalılı ks.'dan almış, Onun vefatından sonra da, iki ismi Ümmî Sinân'ın halifesi Kütahyalı Müslihüddin Efendi'den terakkî eylemiştir."⁶²

Ümmî Sinân Hazretleri'nin Dîvânında Şeyh Ömer mazharî ile ilgili biri medhiye diğeri mersiye iki şiir bulunmaktadır. Bunların ilk dörtlükleri şöyledir:

*Eyâ cânlar içinde cân fedâdır yoluna cân baş
Be-hakk-ı âyet-i Kur'ân fedâdır yoluna cân baş
Gönüller derdine dermân fedâdır yoluna cân baş
Efendim Mazharî Sultân fedâdır yoluna cân baş*

*Arzûlayıp geldim yine kapına
Efendim Mazharî Sultân kandasın
Yüz sürmek isteriz senin tapına
Efendim Mazharî Sultân kandasın*

Yûsuf Ümmî Sinân'ın da iki eseri vardır:

3.3.1. Kutbü'l-Maânî

İnsânî hakîkatin tenezzül ve tekamülünü, yani devir konusunu anlatan tasavvufî mensûr bir eserdir. Bu eserin sadeleştirilmiş bir metni tarafımızdan yayınlanmıştır.⁶³

Eser, insanın âlem-i ervâhdan âlem-i suflîye ne tarikle nüzûl edip ve ne tarikle urûc edeceğin beyân etmektedir. Ümmî Sinân'a göre Allah önce Muhammedî nûru yaratmış, ona usûl-i esmâyı telkin etmiştir. Bu tevhîdin ve esmânın nûruyla da bütün âlemleri yaratmıştır. Müellif, eserinde insanî hakîkatin, nüzûlünü ve urûcunu yani iniş ve yükseliş mertebelerini bir bütün olarak semâ (devr) kavramıyla açıklamaktadır.

3.3.2. Dîvân-ı İlâhiyât

Ümmî Sinân'ın ilâhîleri mürettep bir Dîvân'da toplanmış ve Yalvaçlı Şeyh Süleyman Efendi tarafından eski harflerle bastırılmıştır.

⁶² Niyâzî-i Mısırî, *İrfan Sofraları*, s. 95.

⁶³ Bk.: Mustafa Tatcı, *Elmalı'nın Canları*, İstanbul 2003.

Kütüphanelerimizde sekiz yazma nüshası vardır. Dîvânın seçmeleri ve tamamı birkaç defa yayınlanmıştır.⁶⁴

Yusuf Ümmî Sinân'ın Türk-İslâm kültür tarihi içinde yer edinmesini sağlayan ve şöhretini temin eden eseri, şüphesiz Dîvân-ı İlahîyat'ıdır. Dîvândaki şiirler, hurûf-ı hecâ (elif-be) ile tertip edilmiştir. Bu eserde, iki yüz kadar ilâhî ve nutuk mevcuttur. Yusuf Ümmî Sinân, şiirlerinde çoğunlukla aruz veznini kullanmış, az da olsa, heceyle ilâhîler yazmıştır. Mutasavvıfımız, şiirlerinde Ümmî Sinân veya Sinân Ümmî ismini mahlas olarak kullanmaktadır.

Ümmî Sinân, Yûnus Emre tesiriyle kaleme aldığı ilâhîlerinde hakîkî aşkı, nefis terbiye ve mertebelerini, insan-ı kâmil anlayışını, genel olarak Allah ve Peygamber sevgisini dile getirmektedir. Mutasavvıfımızda diğer vahdet-i vücûd mensuplarında olduğu gibi derin bir Allah, varlık ve insan idrâki vardır. O, bu anlayışını sade sayılabilecek bir Türkçe ile âşıkâne bir üslupla kaleme almakla birlikte, hiçbir zaman basite düşmez. Mahallî motifler ve tasavvufî kavramlar, ilâhîlerdeki sadeliği, derinlik ve edebîlik kazandırmaktadır. Tasavvuf edebiyatımızın güçlü temsilcilerinden olan şâirimizin tesiri özellikle Antalya, Elmalı, Afyon, Denizli, Uşak ve Kütahya gibi şehirlerde yoğunluk kazanmaktadır. Ümmî Sinân'ın şöhreti Niyâzî-i Mısırî vasıtasıyla saray çevresine kadar ulaşmıştır. Devlet ricâlinin isteği üzerine, oğullarından birini Mısır'la beraber bir defa İstanbul'a göndermiştir. Zikir meclislerinde okunagelen besteli ilâhîleriyle, ahlâk ve fazileti, yetiştirdiği kâmiller ve eli kalem tutan şâirleriyle Ümmî Sinân, edebiyat tarihimizin dikkate değer şahsiyetlerinden biridir.

⁶⁴ *Dîvân*, eski harflerle basılmış olup künyesi şöyledir: *Kitâb-ı Sinân Ümmî*, Haz.: Yalvaçlı Coşkunzâde Şeyh Süleyman Efendi, Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1299. Ayrıca, Hamit Dikmen, yazmış olduğu "Elmalı Şeyh Yusuf Ümmî Sinân Efendi" (*Erdem, Aydın Sayılı Özel Sayısı* II, C. 9, s. 26, Ankara 1996, s. 643-649) adlı makalesinde Ümmî Sinân Dîvânı'nı DTCF.'de lisans tezi olarak hazırladığını belirtmektedir (*Ümmî Sinân Dîvânı*, Ankara 1977). *Dîvân*, yine İ. Ü. Ktp. nüshası esas alınarak O. Kâmil Erdem tarafından daha önce değerlendirilmiştir (*Sinân Ümmî Dîvânından Seçmeler*, İstanbul 1976). Tarafımızdan hazırlanan bir seçme ise daha önce yayınlanmıştır. Bk.: M. Tatçı, *Elmalı Ümmî Sinân*, Antalya 1993; Azmi Bilgin, *Ümmî Sinân Dîvânı*, İstanbul 2000.

Bu büyük mutasavvıfın zât makâmından sıfat makâmına bir muhavere olarak nutkettiği manzûmelerinden biri şöyledir:

*Yâ ilâhî vahdetin bir haddi yok ummân mıdır?
Yâ kulum sen geldiğin yol her kula âsân mıdır?*

*Yâ ilâhî dâr-ı izzet denilen menzil nedir?
Kıldığım sana hidâyet herkese ihsân mıdır?*

*Pâdişâhım çâresizler derdine dermân nedir?
İnleme aşkım benim her dertsiz dermân mıdır?*

*Pâdişâhım her kulunda yok mudur ilm ü kemâl?
Sakla râzın her şey'e ben verdiğim irfân mıdır?*

*Lutf edip her kula kulsan vaslını ihsân n'ola?
Açma bu sırrı sakın her gördüğün insân mıdır?*

*Mustafâ'nın hürmeti için eyleme senden cüddâ
Gam yeme sen her kişi bana ulu bürhân mıdır?*

*Ver Sinân Ümmî'ye sen bir doğru yol dergâhına
Fazlın olmasa yolumda kurduğu erkân mıdır?*

Başta Uşaklı Şeyh Mehmed Efendi olmak üzere Onun Dergâhı'nda yetişmiş belli başlı şahsiyetler şunlardır:

Kütahyalı Gülaboğlu Askerî; Müftî Derviş Çavdaroğlu Ahmed Efendi; Uşaklı Muslihüddin Mustafa Efendi; Uşaklı Ahmed Matlaî; Niyâzî-i Mısırî.

Büyük mutasavvıf Niyâzî-i Mısırî, Ümmî Sinân'ın yetiştirdiği içinde kendisinin de bulunduğu beş halifesini, "beş er" diye niteler:

*Biz beş er idik çıktık bir demde yola girdik
Kırk yılda pîre erdik bu sohbeta erince*

Niyâzî-i Mısırî, bu kişilerin içinde önemli bir yere sahiptir. Ümmî Sinân'dan sonra, manevî makâmı o temsil etmiştir. Niyâzî, fikirleriyle, yazmış olduğu otuzdan fazla tasavvufî eseri ve bilhassa Yûnus Emre edâsındaki Dîvânıyla insanlar üzerinde büyük tesirler bırakmış mektep bir şâirdir. Bu zât, gerek İrfan Sofraları'nda, gerekse ilâhîlerinde Ümmî Sinân'a mensubiyetinden çeşitli vesilelerle bahseder. Ümmî Sinân'a bey'atı vesilesiyle şu gazelini kaleme almıştır:

*Aşkın meyine ben kana geldim
Şevkin oduna hoş yana geldim*

*Şem'-i tevhûdi gördüm yakılmış
Gıtdi karârım pervâne geldim*

*Halka-i zikri kurmuş âşıklar
Ben de sahnında cevlâna geldim*

*Mecnûn'um bugün Leylî derdinden
N'eylerim aklı dîvâne geldim*

*Derdi cânânın açdı yareler
Bağrım üstünde dermâna geldim*

*Ümmî Sinân'ın hâk-i pâyine
Sürmeğe yüzüm sultâna geldim*

*Yaremi bildim yârimden imiş
Bunda Niyâzî-i Lokmân'a geldim*

Mısırî'nin, Bursa'da ikamet ettiği günlerde gördüğü bir rüyâ ile hayatı değişmiştir:⁶⁵

*Dost illerinin menzili key âlî göründü⁶⁶
Derd-i dile derman olan Elmalî göründü*

mısralarıyla başlayan şiirinin devamında:

*Ten Ya'kûb'unun gözleri açılrsa aceb mi
Can Yûsuf'unun gül yüzünün hâli göründü*

diyerek üstadının ismiyle Hz. Yûsuf'un temsil ettiği manevî makâm olan rûh hâlini, tevriyeli bir üslupla ele alır. Dolayısıyla Elmalî'nın maddî çehresiyle Yusuf Ümmî Sinân'ın manevî şahsiyetini özdeşleştirir. Bu şiirini Hâtîrât'ına da kaydeden Niyâzî-i Mısırî, "Azîzim Ümmî Sinân Hazretlerini ziyarete giderken Elmalî görüldükde tulû' etmiş idi bu şiir" diye bir açıklamada bulunur.⁶⁷

⁶⁵ Bk.: Lütfî, A.g.e., s. 10-11; Mehmed Şemseddin, *Gülzâr-ı Mısırî*, s. 410, İbrahim Râkım Efendi, *Vâkuât-ı Mısırî*, Süleymaniye Ktp. İzmir Bl. Nu: 790, vr. 7; Hüseyin Vassâf Bey, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp. Yz. Bağışlar, C. III-IV, Nu: 2307-2309, s. 78.

⁶⁶ *Mısırî Niyâzî-i Dîvân Şerhi*, s. 270.

⁶⁷ *Mısırî, Kelimât-ı Kudsiyye*, vr. 90b.

Niyâzî-i Mısrî, 1647 senesinde biat ettiği Ümmî Sinân'dan, dokuz sene (Mehmed Şemseddin Efendi'ye göre 12 seneye yakın)⁶⁸ süren eğitimden sonra 1656 senesinde mezun olmuştur.

Mısrî, bir şiirinde, bütün bilgi ve kabiliyetinin üstadından kaynaklandığını, elde ettiği her türlü bilgi ve sırrın kendisine onun tarafından verildiğini anlatır. O, "Eylesin Allah çok tahiyâtı" mısrayla başlayan şiirini başından geçen şöyle bir olay vesilesiyle söylemiştir.

Mısrî, sülûkünü tamamlamak üzere olduğu günlerinden birinde, bir cuma günü üstadının isteği üzerine halka nasihat etmek üzere kürsüye çıkar. Va'za başlayacağı sırada dili tutulur ve konuşamaz. Bunun Ümmî Sinân'dan kaynaklandığını anlar ve tevazuyla yüzüne bakar. Bu esnada dili çözülür ve konuşmaya başlar. Bunun üzerine va'z sırasında irticâlen şu şiiri söyler:

*Eylesin Allah çok tahiyâtı⁶⁹
Ana kim verdi ilm-i gâiyâtı*

*Gizli sultândır sırr-ı Sübhân'dır
Mürşid-i cândır hep makâlâtı*

*Kutb-ı halâyık bahr-ı hakâyık
Ferd-i câmi'dir hep makâmâtı*

*Ey nice cânlar yarını bekler
Bulmadık derler bunda lezzâtı*

*Arayıp bulan kulluğun kılan
Telkînin alan buldu hâlâtı*

*Şehri Elmalı cânda bulmalı
Ümmî Sinân'dır şöhret-i zâtı*

*Şeyhini Hak bil ey Niyâzî-i kim
Pîr yüzündendir Hak hidâyâtı*

Niyâzî-i Mısrî, Hâtırât'ında zaman zaman Ümmî Sinân'dan söz eder. Bu anekdotlardan biri şöyledir: "Bizim azîmimiz kendi şeyhi (Mazhar Efendi)'nin oğlu Zuhûrî Efendi derler idi. Elmalı'ya geliyor

⁶⁸ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları, Yâdigâr-ı Şemsî, I-II*, Bursa 1997, s. 519.

⁶⁹ *Mısrî Niyâzî-i Dîvânı Şerhi*, s. 110-111.

haberini işidince karşı çıkmışlar, uzaktan birbirlerini görünce atlarından inmişler yüz üstüne düşmüşler. Sürüne sürüne kavuşup iki taraftan olan dervişler bir garrâ koparmışlar. Gûyâ kıyametden bir gün olmuş.”⁷⁰ Bu satırlardan Ümmî Sinân'ın son derece mütevazı bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, Ümmî Sinân'ın yetiştirdiği öğrencilerinden biri de Şâir Askerî'dir. Askerî, aslen Kütahyalıdır. Ancak görevli olarak Afyon'a gönderilmiş ve burada yaşamıştır. Askerî'nin Dîvân'ında da, Ümmî Sinân ile ilgili bazı şiirler bulunmaktadır. Genellikle övgü mahiyetinde olan bu şiirlerin birinde şöyle diyor:

*Halvetîyiz biz şevk ile devrânımız vardır bizim⁷¹
Her dem safâ vü zevk ile handânımız vardır bizim*
.....

*Askerî eydür dem be-dem Hakk'ın şükür ihsânına
Ümmî Sinân gibi ulu bürhânımız vardır bizim*

Bir başka şiirinde şeyhinden şöyle bahseder:

*Cismimin şehrinde mihmândır pîrim Ümmî Sinân⁷²
Gönlümün tahtında sultândır pîrim Ümmî Sinân*

*Varlığım cümle hayâtım sıhhatim oldur benim
Cismime cân cânâ cânândır pîrim Ümmî Sinân*

*Nûş edip enfâs-i kudsün bulmuşuz âb-ı hayât
Çeşmi şol âb-ı hayvândır pîrim Ümmî Sinân*

*Aşk gülzârında durmaz mürg-i cân eyler figân
Bâğ-ı cânâda verd-i reyhândır pîrim Ümmî Sinân*

*Âsumân-ı dilde doğup zulmeti nûr eyledi
Burc-ı cânâda şems-i tâbândır pîrim Ümmî Sinân*

*Gitmedik râh-i dalâlete hamdüli'llah çok şükür
Râh-ı Hak'da bana bürhândır pîrim Ümmî Sinân*

⁷⁰ Mısrî, A.g.e., vr. 40a. Abdullah Ekiz, burada adı geçen Zuhûrî Efendi'nin kimliğini tespit edemediğini söylüyor (Ekiz, A.g.e., s. 28). Bu çalışmadan daha sonra elde edilen Mısrî'nin hatıratı ve Kulalı Nüzûlî'nin silsilenâmesi gibi belgelerdeki bilgilere göre bu zâtin Vâhib Ümmî'nin halifesi Mazharî'nin oğlu olduğu anlaşılmıştır.

⁷¹ Aygen, A.g.e., s. 44.

⁷² Aygen, A.g.e., s. 78.

*Mahzen-i esrâr-ı vahdet ma'den-i ilm-i ledün
Tevhîd-i deryâ-yı irfândır pîrim Ümmî Sinân*

*Kibriyâ-yı Hızır'a ol mahrem olupdur sırr ile
Zât-ı âla a'zimü'ş-şândır pîrim Ümmî Sinân*

*Âsitânın bekleyenler dü cihânda oldu şâd
Bir atâ-bahş sâhib-ihsândır pîrim Ümmî Sinân*

*Dopdoludur on sekiz bin âlemin etoârına
Kanda baksam ayn-ı ayândır pîrim Ümmî Sinân*

*Âşinâ-yı ezelîdir rûh ana olmaz cüdâ
Yâr-i bâkî vü kadîmândır pîrim Ümmî Sinân*

*Kalbimin emrâzına kat kat devâlar eyledi
Der Muhammed derde dermândır pîrim Ümmî Sinân*

Kütahya yakınlarındaki Aslan'da oturan Subhî mahlaslı bir sûfi şâir de, Ümmî Sinân tarafından yetiştirilmiştir. Subhî'nin Ümmî Sinân için yazdığı bir övgü şiiri şöyledir:

*Velâyet tahtının sultânıymış⁷³
Yetişdim hâline Ümmî Sinân'ın
Ma'rifet kânının ummânıymış
Dalmışım bahrine Ümmî Sinân'ın*

*Kâmil mürşid olan tâlibin yoklar
Gerçek âşık olan gediğin bekler
Katarlanmış katarına âşıklar
Sârbânım yoluna Ümmî Sinân'ın*

*Gerçek mürşid olan izini izler
Pür-ma'rifet olan aslını özler
Bir hümayım gözüüm dîdârı gözler
Konmuşum koluna Ümmî Sinân'ın*

*Elhak Pîr Muhammed deyip giderim
Ma'rifet cevherin aldım satarım
Dost bağında biten gülde öterim
Bülbülüm gülüne Ümmî Sinân'ın*

⁷³ Ekiz, A.g.e., s. 39.

*Evlîyâ Enbiyâ Hakk'ın rehberi
Muhammed'dir cümlesinin serveri
Subhî ummânında buldu gevheri
Tahsîn kemâline Ümmî Sinân'ın*

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere, Ümmî Sinân, XVII. asrın ilk yarısında yetişen Türk Tasavvuf Tarihi ve Edebiyatının büyük ve önemli temsilcilerinden biridir. Şâir, bilgin, ahlakçı, eğitimci taraflarıyla O, dikkate değer bir şahsiyettir. Tasavvuf edebiyatının, Yûnus Emre'yle başlayan şiir tarzının önemli takip ve temsilcilerinden biridir. Kendisinden sonra da Niyâzî-i Mısırî gibi âbide bir şahsiyet, mutasavvıf bir şâir yetiştirerek çağına damgasını vurmuştur.

3.4. Hakîrî Süleyman Efendi (ö. 1716)

Süleyman Efendi, Ümmî Sinân'ın iki oğlundan biridir. XVII. asrın ortalarında dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Süleyman Efendi, babası Ümmî Sinân tarafından yetiştirilmiştir. Süleyman Efendi'nin Murtaza Ali ve İbrahim adında, her ikisi de tasavvuf eğitiminden geçen ve şâir olan iki oğlu vardır. Elmalı İlçe Kütüphanesi'nde bulunan 43 numaralı Mecmûa'daki şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Süleyman Efendi aynı zamanda iyi bir şâirdir. O, bu Mecmûa'daki otuz iki ilâhîsinde "Hakîrî" mahlasını kullanmıştır. 1128/1716'da vefat eden Hakîrî'nin mezârı babasının türbesinin içindedir. Mezâr taşına, Şerefî mahlaslı bir şâir tarafından şu tarih beyti yazılmıştır:

*"Târîh-i vefat eş-şeyh Süleymân Rahmetullah
Şerefî rihletine didi târîh
İrişüp bâkîye buldı hayâtı"*

Hakîrî Süleyman Efendi tarafından yetiştirilip, Kula'ya gönderilen Denizlili Mustafa Nüzûlî de, üstadının vefatına bir tarih düşmüştür:⁷⁴

*Şehr-i zilka'dede aldık duâsın
Ümmî Sinân oğlu gibi hânın*

⁷⁴ Ekiz, A.g.e., s. 60.

*Mâh-ı muharremde fevtime geldi
İşbu târîh o şeyh Süleymân'ın*

Mustafa Nüzûlî, Dîvân'ındaki bazı şiirlerinde Süleyman Efendi'nin gerek kendisinden ve gerekse silsilesinden bahseder:⁷⁵

*Bi-hamdillah nasîb etdi
Şehr-i Elmalı'yı Mevlâ
Anda bizi karîb etdi
Bir azîze kadri a'lâ*

*Şerîat kâlinin eri
Tarîkat yolunun pîri
Hakîkat ilinin nûru
Kelâmı hep dürr-i yektâ*

*Rümûz ile dese pendî
Zebânından akar kandî
İsmi Süleymân Efendi
Nûr-ı mahz olmuşdur gûyâ*

*O sultâna bizi Allah
Duş eyledi hamdülillah
Sinân Ümmî gibi ol şâh
Azîz'in oğludur cânâ*

*Hem sırrı Ümmî Sinân'ın
Anda mevcûddur inanın
Hayır duâ ile anın
Himmetin ederiz recâ*

*Şehr-i Elmalı'da ey cân
Medfûn olmuş Ümmî Sinân
Zihî bahtulu ol mekân
Evliyâyâ oldu mekân*

*Anda yatar kutbü'l-aktâb
Ol pîrimiz Abdülvehhâb
Revân olmuş akar cû-âb
Gûyâ ki Cennetü'l-mevâ*

⁷⁵ Dîvân-ı Mustafa Nüzûlî, İstanbul 1331; Dîvân-ı Sâni (aynı eser içinde), İstanbul 1331, s. 56.

3.5. Selâmî Halil Efendi (ö. ?)

Selâmî Halil, Ümmî Sinân'ın küçük oğludur. XVII. asrın ortalarında dünyaya gelen Selâmî Halil'in doğum tarihi belli değildir. Bu zât da, tıpkı kardeşi gibi, babası tarafından yetiştirilmiştir. Selâmî Halil Efendi'nin, Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi'ndeki 43 numaralı Mecmûa içinde⁷⁶ Selâmî mahlaslı on dört tane ilâhîsi bulunmaktadır.

Selâmî tarafından yetiştirildiği anlaşılan Demircili Seferî Efendi, üstâdı hakkında şu medhiyeyi yazmıştır:

*Giden âşık gelsin dostun iline⁷⁷
Mürşidimiz durur Şeyh-i Selâmî
Erişdirir seni vahdet iline
Mürşidimiz durur Şeyh-i Selâmî*

*Her kim gelip nefsin ana kul eder
Kâl u kılden geçirüben hâl eder
Katrede gezerken ummân göl eder
Mürşidimiz durur Şeyh-i Selâmî*

*Şeyh Ümmî Sinân'ın bağçesi gülü
Gönül kabesinin yapan Halil'i
Yolda kalmışların olur delîli
Mürşidimiz durur Şeyh-i Selâmî*

*İlm-i hikmet derler bir deryâ olmuş
Hakikat kânunun gencini bulmuş
Lâl ü gevher satar bâzîrgân olmuş
Mürşidimiz durur Şeyh-i Selâmî*

*Seferî sen dosta eyle seferî
Mürşide uyanlar bulur zaferi
Âşık olanlara gösterir yârî
Mürşidimiz durur Şeyh-i Selâmî*

3.6. Murtaza Ali (Ziyâî) (ö. 1728)

Murtaza Ali, Ümmî Sinân'ın torunu, Süleyman Hakîrî'nin iki oğlundan biridir. Doğum tarihi belli değildir. Ziyâî mahlasıyla yazdığı

⁷⁶ Mecmûa, Elmalı İlçe Halk Ktp. Nu: 43, s. 163-169; 180-182.

⁷⁷ Mecmûa, Elmalı İlçe Halk Ktp. Nu: 43, s. 319.

manzûmelerden oluşan “Dîvânçe-i İlâhiyat”ı Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesinde Elmalı Koleksiyonu 2997 numaralı Mecmûa içinde (s. 357-377) “Eş-Şeyh ârif-i billâh Murtaza Ali İbnî’ş-Şeyh Süleymân İbnî’ş-Şeyh Ümmî Sinân el-Halvetî’nin esrâra müteallik mecmûasıdır, Rahmetullah.” başlığıyla kayıtlıdır.

Ziyâî’nin, dedesiyle aynı adı taşıyan Süleymân Hakikî ve Ali adında iki oğlunun olduğu bilinmektedir. Yine Dîvânçe’sinin sonundaki bilgilerden öğrendiğimize göre Ziyâî’nin, İbrahim adında bir kardeşi olup, onun da “Risâle-i Esrâr-ı İlâhî” adında bir eseri bulunmaktadır.

Ziyâî, 3 Zilhicce 1140/ 11 temmuz 1728 senesinde vefat etmiştir. Bunu, kardeşi İbrahim’in, ağabeyinin arkasından yazdığı bir mersiyeden öğreniyoruz:

*Ey dirîgâ âh u vâh elden gidipdir vüs’ati
Kalmayıdır hicr oduyla bu vücûdun tâkati*

*Bu fenâ kimseye bâki kalmayısar âkîbet
İçiripdir enbiyâyâ evliyâyâ şerbeti*

*Küllü nefsin zâikatü’l-mevt buyurdu ol ilâh⁷⁸
Âkil olan bu fenâdan hiç alır mı lezzeti*

*Anın için şeyhim Ziyâî göz yumup kıldı güzer
Lîk takat kalmayıp yakdı vücûdum fûrkati*

*Çün ki ilallah deyip yumdu fenâdan çeşmini
Anda ol bâki hayâtda Hakk’a buldu vuslatı*

*Zâhir ü bâtını ma’mûr böyle bir mürşid ahî
Gelmeyiser kılmayısar bu cihânın şeyhati*

*Bin yüz kırkıncı târîhde vedâ kıldı bize
Mâh-ı zilhiccenin üçüncü günü gör hikmeti*

*Kim ki kırâat kırsa bu benim mersiyemi
Şeyhime kılsın duâ Hak ana kılsın rahmeti*

Ziyâî’nin kabri, Dedesi Ümmî Sinân’ın türbesi içinde olup Kitâbesi şöyledir:

⁷⁸ “Her nefş ölümü tadacaktır.” Kur’ân, Âl-i İmrân/185; Ankebût/57, Enbiyâ/35.

*"Târih-i vefât eş-Şeyh Murtaza Ali Rahmetullah
Bu Ziyâî eyledi azm-i cinân
Dilde miiftâhun götürdü armağan
Der isek rihleti târihini
Rûhuna bir Fâtiha eyle ihsân"*

3.7. Süleyman Hakîkî (ö. XVIII. yy.)

Ümmî Sinân'ın oğlu Süleyman Hakîrî'nin, aynı ismi taşıyan bir de torunu vardır. Murtaza Ali (Ziyâî)'nin oğlu olan bu zâtın varlığı da, Elmalı Mecmûa'sındaki "Ümmî Sinân-zâde Süleymân Efendi'nin Murtaza Ali oğlu Süleyman Hakîkî'dir. Böyle buldum ismini, bi-ismihî Ta'âlâ" şeklindeki kayıttan ortaya çıkmaktadır. XVIII. asırda yaşayan Hakîkî'nin doğumu ve vefatı belli değildir. Bir şiirinde;

*Ömür yüze yakın oldu
Müşkil hâller başa geldi
Lütuf kerem sana kaldı
Meded eyle yâ Rabbenâ*

diyerek, ihtiyarladığını ve başına müşkil hâller geldiğini belirtmektedir.

Süleyman Hakîkî de, babası ve dedesi tarzında ilâhîler yazmış şâir bir sûfidir. Hakîkî mahlasıyla yazdığı 32 adet ilahîsi bulunmaktadır.⁷⁹

Sonuç

Türk İslâm coğrafyasında insanın yaşadığı her yerde şehri yapan mimârlar kadar gönüller yapan kâmiller olagelmıştır. Şehrin, belde- nin, bölgenin esas sahipleri onlardır. Bu zâtlar, Hacı Bayram-ı Velî'nin:

*Şakirdleri taş yonarlar
Yonup üstâda sunarlar
Çalabın ismin anarlar
Ol taşın her pâresinde*

dediği gibi, gönül şehrinin taşlarını tevhidle yontup teslimiyet harcıyla işlemişlerdir.

⁷⁹ Mecmûa, Elmalı İlçe halk Ktp. Nu: 2997, s. 333-353.

Her beldenin bir mânevî sahibi vardır. Bu yörenin de sahipleri, XIV ve XV. asırlarda Abdâl Musâ ve onun yetiştirdiği Kaygusuz Abdâl, XVI. asırdan sonra da Vâhib Ümmî ve onun yetiştirdiği Eroğlu Nuri, Sinan Ümmî ve ahfadı olmuştur.

Bendenizin “Kültür çekirdeği” diye nitelendirdiği bütün bu zâtlarla Elmalı ve çevresi, Türk-İslâm kültürünün yaşandığı, muhafaza edildiği önemli bir “kültür mahfazası” hâline gelmiştir. Tarihin bir döneminde Hacı Bektaş-ı Velî’lerin ve Yiğitbaşı Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî’lerin bu havzanın münbit topraklarına attığı tohumlar, aşk ve irfân ocaklarında ulu birer ağaca dönüşmüştür. Biz, bu ulu ağaçların sayelerinde yaşayıp meyveleriyle beslenerek bugüne geldik.

Evet! Bu erler ve erenler, bizim hamurumuzun mayasıdır!

Elmalı’da XIV. asırda başlayan bu aşk ve irfan hareketi, sadece bölgeyle sınırlı kalmamış, özellikle Ümmî Sinân ve Niyâzî-i Mısırî ile bütün Müslüman Türk dünyasına yayılmıştır. Abdâl Musâ ve Vâhib-i Ümmî’nin yetiştirdiği Hak ve hakikat âşıkları, altı asırdan beri dirilik, dirlik ve birlik nefesini Torosların zirvesinden insanlığın gönlüne bahar yeli gibi üfleyip durmuştur. Bu gönül sultanlarının kalemlerinden sızan sözler bugünün insanına da hayat iksiri olmaya devam etmektedir.

Burada incelemeye çalıştığımız Kaygusuz Abdâl ve Vâhib Ümmî sadece bir mutasavvıf değil, birer şâir ve mütefekkir olarak fevkalade önemli şahsiyetlerdir.

Bilindiği üzere, Kaygusuz Abdâl Bektaşî edebiyatının kurucusudur. Kaygusuz, Yûnus Emre’den tevârüs ettiği dili mahallî unsurlarla ve kendine özgü nüktelerle işleyerek vahdet-i vücûd gibi derinlikli bir sahada mühim eserler ortaya koymuştur.

Diğer taraftan Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin-i Marmaravî tarafından yetiştirilen Vâhib Ümmî de adına “Abdülvehhâblılar” denilen bir gurup sûfinin yetişmesinin yanında bir şâir olarak yetiştirdiği öğrencilerini dil ve şiir alanında etkilemesi yönüyle de bir ekol kabul edilebilir. Vâhib Ümmî’nin silsilesinden gelen ve hemen hepsi şâir olan Eroğlu, Ümmî Sinân, Ümmî Sinân’ın oğulları Selâmî ve Hakîrî, öğrencileri Niyâzî-i Mısırî, Çavdaroğlu, Gülâboğlu Muhammed Askerî,

Ahmed Matlaî ve Muslihüddin Mustafa Uşşâkî, Nuzûlî, Seferî, Armağan başta olmak üzere Elmalı kültür havzasında çok önemli etkiler bırakmıştır.

Elmalı yöresinde yetişen sûfî şâirlerin ilâhîleri, anlam, dil, şekil edâ ve üslûp yönleriyle, şüphesiz Yûnus Emre çizgisinde yazılmış şiirlerdir. Bütün bu şiirlerde Yunus'un gündeme getirdiği Türkçe sûfî kavramlarının yanında, mahallî bazı motifler de şiir diline sokulmuştur. Ancak, bu şâirler Yûnus geleneğini devam ettirirlerken şiire kendi damgalarını da vurmuşlar, gerek mahalli değerleri ve gerekse yaşadıkları rûhî serüveni kendilerine özgü bir üslupla ifâde etmişlerdir.

Bizim "*Elmalı'nın Canları*" ifâdesiyle ele aldığımız Bektaşî ve Halvetî erkânına mensup vahdet-i vücûdçu birer mutasavvıf olan şahsiyetler, dışarıda doğru din, doğru dil ve doğru insan eğitimiyle uğraşp coğrafyayı vatan hâline getirirlerken, içeride de gönül imâarıyla uğraşp insan-ı kâmil yetiştirmeye çalışmışlardır. Söz konusu şâir mutasavvıflar, o günün insanına, vahdet-i vücûd ve ledün (tasavvufî düşünce) ile ilgili girift pek çok konuyu, basite düşmeden, en sâde ve en anlaşılır ifâdelerle anlatmakta; İslâm tasavvufunun dinamizmini, aşk, yaratılış, varlık, bilgi anlayışını öğretmekte, ilâhî ah-laka ve kozmik bilince en kolay yoldan nasıl ulaşılabacağına dair ipuç-ları vermektedir.

Yine Abdülvehhablı sûfîlerin şiirlerindeki karakteristik özelliklerinden biri de, devrinin tutucu ve akılcı zihniyetine, ısrarla, sevgiyi, gönül yapmayı ve gerçeği öğütlemeleridir.

Bu sûfî şâirlerin eserlerinde kullandıkları dilin, gerek sâdeliği ve gerekse edebî bir dil olarak değeri de, ayrıca Türkçe'nin zaferi kabul edilmelidir.

Nihâyet Selçuklu ve Osmanlı döneminde kültür çekirdeği denilebilecek bir şahsiyet etrafında oluşan kültür havzalarının, tabii burada söz konusu olan Abdâl Musa ve Vâhib Ümmî etrafında şekillenen Elmalı Kültür havzasının tasavvuf ve eğitim tarihi açısından sistematik olarak incelenmesi bazı problemlerimizin çözümlenmesi için çok yararlı olacaktır. Böyle bir çalışma çağdaş düşüncelerle birleştirilip yeni kültür ve eğitim modelleri geliştirmekte kullanılabilir kanaatindeyiz.